

Talentvol Opgroeien

Acht jaar lectoraat Integraal Jeugdbeleid

Inhoudsopgave

Inleiding

Bouwen aan een talentvolle toekomst, Jeannette Doornenbal	4
Interviews: Michèle Garnier, Peta de Vries	6

Thema Toekomstig Talent

Toekomstig Talent, Herman Veenker	15
Interviews: Linda Tijmsa, Carla Geveke, Adri Carmio	17

Thema Leren en Gedrag

Leren en Gedrag, Henderien Steenbeek	33
Interviews: Menno Wierdsma, Wilfred Hofstetter, Lidy van der Worp	25

Thema Kind, Taal & Ontwikkeling

Kind, Taal & Ontwikkeling, Margreet Luinge	33
Interviews: Margot Visser-Bochane, Céline Crajé, Frederike Laansma	35

Thema Leefwerelden verbinden

Leefwerelden verbinden, Annelies Kassenberg	41
Interviews: Frank Assies, Dorien Petri, Sharon Lawson	43

Thema Gezonde en actieve leefstijl

Gezonde en actieve leefstijl, Remo Mombarg	51
Interviews: Cor van Alff, Ingrid van Aart, Janet Meijer	53

Columns

Jeannette Doornenbal	8
Anita Schnieders	10
Tonny van den Berg	12
Herman Veenker	18
Carla Geveke	20
Jan Bijstra	26
Henderien Steenbeek	28
Lidy van der Worp	30
Margreet Luinge	36
Bé Poolman	38
Annelies Kassenberg	44
Nynke van der Schaaf	46
Svenja Buttner	48
Remo Mombarg	54
Willem Hollewand	56
Lijst van (voormalige) medewerkers	58
Kernpublicaties	58
Structurele samenwerkingspartners	63
Colofon	64

Voorwoord

Hoe kun je gezond oud worden en hoe groei je gezond op? In een tijd van vergrijzing en krimp hebben we veel meer aandacht voor gezondheid en participatie. Noord-Nederland heeft met overtuiging gekozen voor het speerpunt Healthy Ageing. De Hanzehogeschool Groningen levert daaraan met praktijkgericht onderzoek een belangrijke bijdrage door bijvoorbeeld met publieke instellingen en bedrijven te werken aan nieuwe werkwijzen, programma's en technieken.

Als we gezond ouder willen worden, moeten we jong beginnen. Moeten we beginnen bij de opvoeding, in het onderwijs, de kinderopvang, het jeugdwelzijnswerk en de gezondheidszorg. Gezonde kinderen doen het beter op school, doen beter mee en kunnen ook beter hun talenten benutten. Als we dat willen bereiken, moeten we zorgen voor uitstekende basisvoorzieningen. Zodat alle kinderen kansen voor hun leven krijgen. Dat kan alleen als we uitgaan van het unieke van ieder kind en van ouders die niet allemaal hetzelfde kunnen en doen. En dat kan als we niet langer denken en handelen vanuit geïnstitutionaliseerde sectoren, maar vanuit functies. Vanuit de vraag wat kinderen nodig hebben om gezond op te groeien. Dat vraagt om multidisciplinair samenwerken en om nieuwe kennis. Het lectoraat Integraal Jeugdbeleid heeft daar de afgelopen jaren belangrijk aan bijgedragen. Daar zijn we natuurlijk best een beetje trots op. Dit boekje laat die successen zien, net als de vele uitdagingen voor de komende jaren!

Henk Pijlman,

voorzitter College van Bestuur Hanzehogeschool Groningen

Bouwen aan een talentvolle toekomst

Het lectoraat Integraal Jeugdbeleid wil bijdragen aan participatie en gezondheid van de jeugd in de noordelijke regio. Daarom zoeken wij samen met de jeugd, ouders en professionals naar wat verschil maakt voor hun ontwikkeling. Daartoe voeren we praktijkgericht onderzoek uit dat bijdraagt aan bruikbare en innovatieve oplossingen die de kwaliteit van de leefwerelden waarin kinderen opgroeien verbinden en versterken.

Dit is de missie van het lectoraat Integraal Jeugdbeleid. Vanuit vijf welgekozen thema's werken wij aan een sterke pedagogische omgeving die kinderen en jongeren voorbereidt op een talentvolle toekomst in de 21ste eeuw. In een regio die zich positief onderscheidt door licht, lucht en ruimte. En die tegelijkertijd te kampen heeft met complexe problemen van demografische krimp en sociaal-economische achterstanden. Daaraan gerelateerd zijn er relatief en absoluut veel kinderen met gedrags- en gezondheidsproblemen wier talent onvoldoende wordt benut.

Onze vijf thema's zijn: Leefwerelden verbinden; Toekomstig talent; Leren en Gedrag; Kind, Taal & Ontwikkeling en Gezonde en actieve leefstijl. Graag presenteren we in dit boekje onze oogst op het gebied van deze vijf thema's: wat is er gedaan, wat staat er te gebeuren en wat heeft het praktijkgerichte onderzoek gebracht? Korte interviews geven daar inkijkjes in.

In dit boekje waarmee we de afgelopen twee periodes van vier jaar van het lectoraat Integraal Jeugdbeleid vieren, kijken we terug én vooruit. In columns laten (voormalige) leden van de kenniskring hun eigenzinnige licht schijnen op kwesties die volgens hen van belang zijn voor de toekomst van kinderen. Trots zijn we op de prachtige tekeningen die basisschoolkinderen met veel enthousiasme speciaal voor deze publicatie hebben gemaakt. In hun tekeningen verbeelden zij hun toekomst.

Bij mijn aanstelling in 2006 gaf ik mijn lectorale rede de titel *Ploegen en bouwen. De brede school als open leergemeenschap*. Met de metafoer ploegen en bouwen doelde ik op de onoplosbare spanningsverhouding die

eigen is aan opvoeding en onderwijs. Het is de morele plicht van volwassenen te bouwen aan een talentvolle toekomst van kinderen. Kinderen hebben vruchtbare grond nodig om (op) te bloeien. Iedereen die een tuintje heeft, weet hoe je daar van kunt genieten. Het helpt als professionals die met kinderen en ouders werken daarbij gebruik maken van goede mest, van bruikbare en evidente kennis. Tegelijkertijd kunnen we de uitkomst van ons pedagogisch handelen niet voorspellen. Bouwen aan de toekomst van kinderen is een pad bezaaid met plezier, verwondering, onzekerheden, zoeken en uitproberen, toepassen van wat we denken dat werkt, onderzoeken en reflecteren. Daarom bouwen en ploegen we voort. Dat was altijd al zo en zal zo blijven.

Jeannette Doornenbal, lector Integraal Jeugdbeleid

Kinderen zijn de toekomst

“Ik zie het als een grote rijkdom dat de Pedagogische Academie met het lectoraat Integraal Jeugdbeleid onderwijs én onderzoek én ontwikkeling van de beroepspraktijk onder hetzelfde dak heeft. Jeannette Doornenbal is niet alleen een immer nieuwsgierige onderzoeker, ze is ook heel praktijkgericht. Ze denkt altijd: wat kan de leerkracht of andere professional morgen met wat wij vandaag onderzoeken en ontwikkelen?”

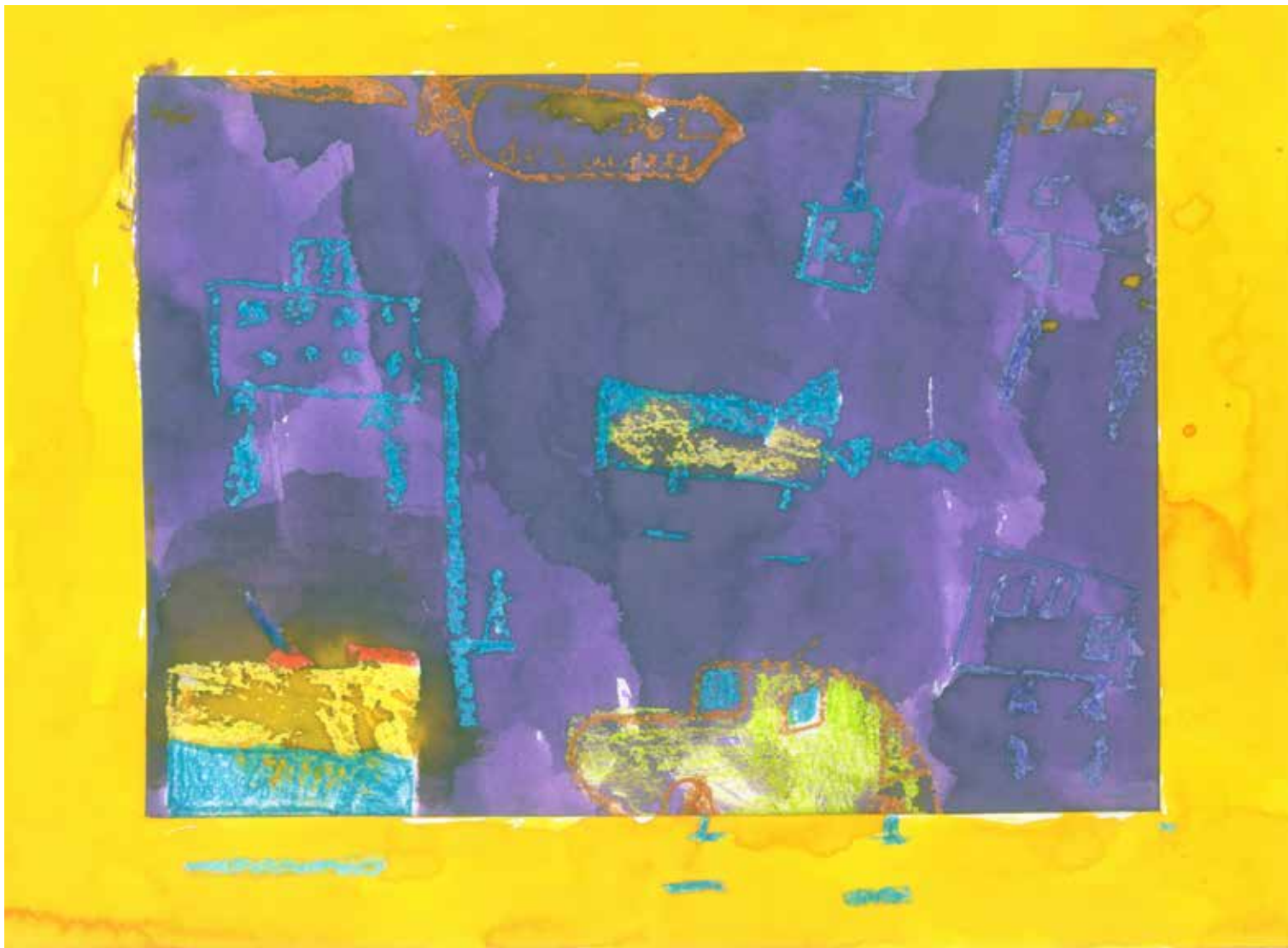
Wat ik inhoudelijk heel waardevol vind, is dat het lectoraat aan het thema Healthy Ageing uitdrukkelijk de dimensie meegeeft van gezond opgroeien. Hoe kunnen ouders, leerkrachten en hulpverleners met elkaar zorgen dat kinderen zich maximaal kunnen ontplooiën en opgroeien tot deelnemer van de samenleving? Kinderen zijn de toekomst. Als wij oud zijn, bepalen zij hoe de samenleving eruitziet.”

Peta de Vries is dean van de Pedagogische Academie.

Professional centraal

“Lector Jeannette Doornenbal stáát voor veilig en gezond opgroeien tot volwassenheid. Daarin stelt het lectoraat de professional centraal. Welke tools heeft de professional nodig om zijn werk goed te kunnen doen? Daaraan werken we met onderzoek on the job. Jeugd is een belangrijke groep, die in ons werk en daarmee in alle opleidingen van de Academie voor Sociale Studies steeds meer aandacht krijgt. Ons uitstroomprofiel Jeugd leidt op voor de jeugdzorg en voor die medewerkers gelden aldoor hogere eisen. De transities die nu gaande zijn, stellen ook weer nieuwe eisen aan de know-how van medewerkers. Om al deze redenen is het zo mooi dat het lectoraat voortdurend bouwt aan de kwaliteit van de professional.”

Michèle Garnier is dean van de Academie voor Sociale Studies.

Bas | 8 jaar | De toekomstplaneet

Het perspectief van kinderen

De laatste stap in een benoeming als lector aan de Hanzehogeschool Groningen is een gesprek met het College van Bestuur. In juni 2006 had ik dat gesprek op de negende verdieping van de Toren, uitkijkend over de Groninger ommelanden. Niet onverwacht kwam de vraag naar mijn ambitie: wat ik hoopte dat er na vier jaren lectoraat was gerealiseerd. In die tijd werkte ik in het speciaal onderwijs en we deden onderzoek naar de belevingswereld van deze leerlingen: hoe zien zij hun toekomst en welke oplossingen staan hen daarbij zelf voor ogen? Belangrijke vragen, want in het speciaal onderwijs worden handelingsplannen gemaakt zonder het verhaal van kinderen zelf te horen. Niet praten over maar praten met kinderen was het wenkend perspectief. Ik hoor me het nog zeggen: “Ik zal geen plannen maken, onderzoek doen, adviezen geven zonder daar het perspectief van kinderen bij te betrekken.”

We zijn nu acht jaren verder. Wat is er van die belofte terecht gekomen? Weinig, te weinig. Een paar pareltjes daargelaten. Ik noem er drie. De eerste is het onderzoek onder basisschoolkinderen naar wat

zij een fijne dag vinden. Veel kinderen gaan na de verplichte lestijden naar de buitenschoolse opvang, nemen deel aan naschoolse activiteiten, en blijven tussen de middag over. Wat vinden kinderen daar zelf van? Kinderen zeiden dat een te drukke dag met veel activiteiten geen fijne dag is, zelfs als op een volle dag je favoriete activiteiten plaatsvinden: voetballen of paardrijden. De tweede: niet alleen kinderen in de bovenbouw kunnen goed vertellen over wat ze wel en niet prettig vinden. Tijdens een kringgesprek over hun dag konden kleuters uit groep 1 en 2 vertellen dat ‘wachten’ een van de erge dingen is als ze na schooltijd naar de buitenschoolse opvang gaan. Wachten tot iedereen klaar is met eten bijvoorbeeld, voordat ze vrij mogen spelen. Dit zijn belangrijke inzichten waarmee brede scholen rekening moeten houden bij de uitwerking van een dagritme van inspanning en ontspanning en de programmering van het aanbod. In de derde plaats heb ik hoge verwachtingen van de pilot Goud Gezonde Jeugd in Woldendorp, een dorp onder de rook van Delfzijl. Daar gaan we samen met de RUG verhalen ophalen van kinderen, hun ouders en grootouders over hun opvattingen en gebruiken

over voeding, bewegen, gezondheid. Heel relevant, want interventies ter bevordering van actief en gezond gedrag sorteren weinig tot geen effect, omdat ze vaak top down worden uitgevoerd en niet aansluiten bij de lokale cultuur. De uitdaging is om een gezonde en actieve leefstijlinterventie te ontwerpen die niet het eigendom is van professionals maar van de community, dus van de jeugd, hun ouders en de andere bewoners. Dat vraagt niet alleen om productinnovatie, maar vooral ook om procesinnovatie. Participatief jeugdonderzoek kan daar bij helpen.

Ik doe de belofte opnieuw. We gaan voortbouwen op deze pareltjes en serieus werk maken van participatief jeugdonderzoek. Daar kunt u me aan houden.

Jeannette Doornenbal, pedagoog en lector Integraal Jeugdbeleid

Schotten, oude dogma's en nieuwe kansen van #jeugdwet

Om de mogelijkheden van sociale media te ontdekken ben ik regelmatig op Twitter te vinden. In deze dynamische periode waarin we de nieuwe Jeugdwet voorbereiden blijkt dit buitengewoon handig: de informatieoverdracht gaat razendsnel waardoor ik up-to-date blijf over ontwikkelingen die spelen in het jeugdzorgdebat. Zo las ik onlangs voor de zoveelste keer een lobby-statement vanuit de jeugd-GGZ over de controverse tussen de meer medisch georiënteerde jeugd-ggz en de rest van de jeugdhulp. Alhoewel ik mij over het algemeen niet meng in deze twitterdiscussies deed ik dat dit maal wel; ik had genoeg van de bijna in beton gegoten standpunten van de jeugd-ggz. Mijn hartenkreet naar deze samenwerkingspartner was: gaan we nu eens echt samenwerken in plaats van lobby voeren?

Zoals bekend is de Jeugdwet in februari 2014 door de Eerste Kamer vastgesteld en daarmee een feit geworden. Een van de kansen die de nieuwe Jeugdwet biedt, is schotten tussen verschillende geldstromen en regelgeving op te heffen, wat de hulpverlening aan kinderen en gezinnen zeker zal verbeteren. Hiervoor moeten de verschillende jeugdsectoren zoals jeugdzorg,

justitie, onderwijs en kinderopvang, eerstelijnszorg, maatschappelijk werk, de LVB-sector en de jeugd-ggz vérgaand samenwerken. Deze samenwerking begint met een gedeelde visie op ondersteuningsvragen van kinderen en gezinnen en op de wijze waarop problemen opgelost kunnen worden.

In mijn Twittergesprek met jeugd-ggz-partners vonden we elkaar in de opvatting dat het niet langer moet gaan om de 'oude' tegenstelling medicaliseren versus opvoeding, maar dat het de uitdaging is om een gedeelde benadering te gaan ontwikkelen vanuit kennis over wat werkt. Wat mij betreft betekent dit ook: niet langer vooral uitgaan van (door ouders vaak gewenste) schijnzekerheden van diagnoses bij problemen van kinderen maar vanuit gezamenlijke kennis van jeugd- en zorgdisciplines kijken naar oorzaken en vooral naar oplossingen. Problemen dienen we bovendien te plaatsen in de (complexe) sociale context waar deze zich voordoen en opgelost moeten worden: thuis, op straat, in de buurt en op school.

(V)echtscheidingsproblemen zijn een goed voorbeeld om nu eens integraal – preventie, kindercoaching, ouderbegeleiding, school – aan te pakken. Vooral

omdat we weten dat kinderen met psychosociale problemen zeer vaak opgroeien met gescheiden ouders. Om zo'n gedeelde aanpak te realiseren is een open dialoog nodig tussen alle organisaties betrokken bij deze stelselvernieuwing. Niet in de laatste plaats ook met kinderen en ouders zelf. Voor het slagen van deze innovatie in de zorg voor kinderen is kennis nodig. Kennis van wat werkt en kennis om de opleidingen voor de nieuwe professionals te voeden. Het lectoraat Integraal Jeugdbeleid kan met zijn kennis en praktijkgerichte aanpak in onderzoek helpen bij het vormgeven van deze gedeelde benadering waarin preventie, ondersteuning, zorg en behandeling met elkaar samenhangen.

Ik stel voor om deze open dialoog ook verder te voeren via sociale media: @lectoraatijb #professionals in #jeugdzorg en #jeugdggz samen op zoek naar nieuwe integrale benaderingen voor oplossingen van kinderen en gezinnen met zorgbehoefte.

Anita Schnieders, onderwijskundige en senior beleidsadviseur transitie jeugdzorg Gemeente Groningen, lid van de kenniskring Integraal Jeugdbeleid van 2007 tot 2011

Hoe het onderzoek de brede school binnenwandelde

In 2006 bezocht een delegatie uit de gemeente Groningen het tweejaarlijkse congres van the National Coalition for Community schools in Chicago. Een grote groep betrokkenen bij de Vensterscholen stak daar zijn licht op over de samenwerking tussen onderwijs, opvang en welzijn in de Verenigde Staten. Ik mocht ook mee. Wat mij toen het meest trof in hun manier van werken was de nauwe samenwerking tussen community schools en universiteiten. De universiteiten onderzochten praktische vragen, kwesties en dilemma's uit het veld. Dat was in Nederland toch andere koek. De afstand tussen universiteiten en de bredeschoolpraktijk was groot. Hier en daar werden wel onderzoeken gedaan; de praktijk werd daar niet actief bij betrokken. Vlak na de studiereis naar de Verenigde Staten startte bij de Hanzehogeschool Groningen het lectoraat Integraal Jeugdbeleid. Een uitgelezen kans om onderzoek en praktijk dicht bij elkaar te brengen. Daar sloot ik me graag bij aan.

Eén van de mooiste voorbeelden vind ik het project Pedagogische Kracht in de Wijk. Het doel was om op een van de Vensterscholen in een krachtwijk in

Groningen de duurzame en effectieve samenwerking tussen de betrokken partners te stimuleren om zo de pedagogische infrastructuur beter te laten werken. Onderzoeksgroepjes bestaande uit professionals uit de praktijk en onderzoekers van het lectoraat werkten samen rond thema's als de leefwereld van 10- tot 14-jarigen, binnen- en buitenschools leren en ouderbetrokkenheid. Deze werkwijze heeft concrete verbeteringen opgeleverd. Daarnaast formuleerden we met betrokkenen een nieuwe, uitdagender vraag: 'Waar zouden jullie over tien jaar willen staan?' In focusgroepen met ouders, kinderen, professionals, leidinggevenden en bestuurders, daagden we de deelnemers uit om out of the box te denken en hun ideeën over een gedroomde situatie te geven. Dromen over de toekomst wil iedereen wel en tot onze verrassing schetsten veel deelnemers hetzelfde beeld: een wijk waarin gemeenschapszin centraal staat. Daarbinnen vormt de Vensterschool een voorziening waarin opvang, onderwijs en zorg om de kinderen zijn gebouwd.

Op basis van het proces en de resultaten van Pedagogische Kracht in de Wijk is de trits Triple S

ontwikkeld: Small, Smart en Social. We ontdekten dat bredeschoolontwikkeling baat heeft bij een werkwijze waarin je stapje voor stapje aan dezelfde doelen werkt met niet te veel mensen (Small), aan een wijze uitvoeringspraktijk (Smart) waarbij je investeert in sociale relaties (Social).

Wat mij inspireerde in de Verenigde Staten zie ik nu terug op brede scholen in Nederland die ik als adviseur van het landelijk Steunpunt Brede Scholen bezoek. Pedagogische Kracht in de Wijk is al lang afgelopen, maar Triple S vormt nu voor veel brede scholen in Nederland een hulpmiddel bij het nadenken over de kwaliteit van de organisatie, de uitvoering en de relaties. Een model dat ook terug te vinden is in de Nieuwe Impuls Vensterscholen in de stad Groningen. Van de verbinding tussen onderzoek en de praktijk leert iedereen. Ikzelf niet in de laatste plaats. Al weer enige tijd heb ik het lectoraat verlaten, maar als het kan sluit ik me morgen weer aan.

Tonny van den Berg, directeur van Tempre, adviseur Landelijk Steunpunt Brede Scholen, lid van de kenniskring Integraal Jeugdbeleid van 2007 tot 2011

Toekomstig Talent

Kinderen zijn van nature erg nieuwsgierig en gretig om de wereld om hen heen te ontdekken. Naarmate de wereld van kinderen groter wordt, is er van alles te onderzoeken. Kinderen leren hierbij taal en sociale, motorische en tactiele vaardigheden. Door deze ervaringen ontwikkelen ze hun talenten. Zo leren kinderen van een jaar of twee door het spelen met een knikkerbaan dat de knikker altijd naar beneden rolt en dat de knikker sneller rolt naarmate de helling steiler wordt. Oudere kinderen van een jaar of tien leren door te experimenteren met vloeistoffen dat olie drijft op water. Door rijmpjes leren kinderen hoe taal in elkaar zit; door bijvoorbeeld met de handjes te klappen op het ritme leren kinderen lettergrepen in woorden te onderscheiden. Kortom: het ontdekkend leren speelt zich af in alle domeinen, van wetenschap en technologie tot kunst en cultuur.

Belangrijk is dat alle kinderen leren, en dat alle kinderen een ontwikkelingsperspectief hebben. Dit is waarom Toekomstig Talent zich richt op alle kinderen, van 0 tot 14 jaar. Onze visie op talent is ontleend aan TalentenKracht. Recent wetenschappelijk

onderzoek laat zien dat talent niet iets is wat je hebt of niet hebt, maar iets dat zich ontwikkelt in gedrag, vaardigheden, kennis en ervaring. Talent is een dynamische eigenschap die spontaan kan ontstaan (en kan verdwijnen). Interactie fungeert als de motor van talentontwikkeling. Een leraar kan een kind op een hoger niveau van redeneren brengen door een goede balans aan te brengen in het geven van informatie, het stellen van vragen en het doorvragen op informatie van de leerling.

De projecten en het onderzoek van Toekomstig Talent gaan over vragen als: hoe kunnen we de nieuwsgierigheid van alle individuele kinderen herkennen en met maatwerk stimuleren ten behoeve van hun leerprocessen? We werken hierbij samen met lokale, nationale en internationale partners, laatstgenoemden onder de noemer Curious Minds.

Herman Veenker, trekker Toekomstig Talent

21st century skills

“Het Wetenschapsknooppunt waar ik een deel van mijn tijd werk, biedt arrangementen aan voor scholen. Een mooi voorbeeld is de praamvaart van het Fries Natuurmuseum. De kinderen gaan waterdiertjes zoeken en ze bekijken of het water schoon is of niet. Wij analyseren hoe het leerproces in zo'n situatie verloopt. Je ziet vaak dat de vooral begeleider aan het woord is. TalentenKracht gaat er juist vanuit dat je het kind zélf moet laten redeneren in plaats van je te richten op het overdragen van kennis. Stel open vragen, vraag door, laat de kinderen zelf verbanden leggen – dáár zit het leerproces! Zo ontwikkelen ze de 21st century skills die ze nodig hebben om goed mee te kunnen in de maatschappij.”

Linda Tijmsa deed de PA en werkt nu voor het Wetenschapsknooppunt en als onderzoeksbegeleider bij de PA.

‘Wat denk jij?’

“Talentenkracht gaat over de vraag hoe een volwassene de talenten van kinderen kan aanboren en hun nieuwsgierigheid kan stimuleren. Ga niet zelf vertellen, maar draai het om. Vraag aan de kinderen: wat denk jij? Laat ze hardop denken en speel daar op in. Doe je dat niet, dan loop je dat talent mis! Ik doe promotieonderzoek naar het wetenschappelijk redeneren van kinderen. Daarvoor gebruik ik analyses van video-opnames van activiteiten die we aanbieden vanuit het Wetenschapsknooppunt Noord-Nederland. Wanneer en hoe lang is een kind aan het woord, wanneer en hoe lang de begeleider, stimuleert de begeleider het kind om verder te redeneren? Als docent leer ik onze studenten hoe ze zelf talent kunnen stimuleren en ook hoe ze dit soort onderzoek kunnen doen.”

Carla Geveke is docent aan de PA en promovendus bij het lectoraat Integraal Jeugdbeleid.

Ontdekken door te doen

“Onze school is al jaren geleden in het Talentenkracht-programma gerold. Het was een heel intensief en ontzettend inspirerend traject. Empirisch denken stimuleren; goeie vragen stellen om de nieuwsgierigheid te prikkelen... Voor leerkrachten was het een eye-opener dat ze zó konden omgaan met techniek. Ze zijn allemaal getraind en het lectoraat hielp ons ook met leuke en goed uitgewerkte praktische opdrachten. Ik zie dat leerkrachten de Talentenkracht-aanpak nu ook toepassen bij andere vakgebieden. De technieklessen helpen talent te ontwikkelen dat je anders gemist zou hebben. Sommige kinderen hebben een heel praktische intelligentie, zij ontdekken echt door te doen. Ook kinderen van wie je het niet had verwacht, zie je dan een sprong maken, die groeien daarvan.”

Adri Carmio is directeur van CBS De Piramiden in Winsum.

Muziek is zeg maar echt mijn ding

Muziek is zeg maar echt mijn ding. Het is zo'n fascinerend fenomeen. Als kind had ik grote bewondering voor mensen die muziek bedachten en ik vroeg me af hoe zij dat deden. Beethoven componeerde ook nog toen hij al doof was geworden. Hoe deed hij dat?

We hadden thuis een piano en ik vroeg me af hoe je kon leren dat je met je rechterhand iets anders speelde dan met je linkerhand. Mijn moeder kon het, maar ze had er wel altijd bladmuziek bij nodig. Een oom daarentegen speelde zonder iets te lezen. Hij speelde uit het hoofd. Het was heel anders dan wat mijn moeder deed, geen toonladders, geen vingeroefeningen, nooit geen fouten, geen herhalingen, wel ritmisch en vooral exotisch. Kortom, zo moest het. Maar hoe leer je dat? Het belangrijkste dat ik als kind aan muziek heb ervaren: het mysterieuze van muziek. Sommige muziek vind ik zo mooi, dat ik er nooit op uitgeluisterd raak. Waarom roept muziek vaak bepaalde – vrij specifieke – emoties op?

Wat ik toen bedacht, denk ik eigenlijk nog steeds.

Neem het onthouden van muziek. Wanneer je naar muziek luistert, hoor je van alles, maar het is nauwelijks te onthouden. Je kunt de melodie van een liedje onthouden, vooral als er tekst bij is. Maar al het andere kun je toch niet onthouden? Het is mij nooit gelukt, nog steeds niet. Wie kan dit nu eigenlijk wel? Ja, Mozart. Van hem gaat het verhaal dat hij ergens vroeg in zijn kinderenjaren de muziek van een gehele mis had onthouden en had opgeschreven. En Rubinstein, die een plaat van een pianoconcert opzette, de muziek uit het hoofd neuriënd meenam naar de badkamer en terug in de woonkamer ontdekte dat hij exact op dezelfde plek in de muziek neuriede als waar de plaat was. Kortom, deze voorbeelden bevestigen dat het heel, heel uitzonderlijk is als je muziek kan onthouden.

Muziek wekt(e) altijd verbazing bij me op. Ik denk dat veel kinderen die verbazing hebben. Maar zoals zo vaak, gaat die verbazing over, en daarmee de nieuwsgierigheid en de vragen. Daar gaan we met het lectoraat wat aan doen, met Carla, Elise, Loes, Marinus en Lieuwe, met 'onze' HG-studenten en

leerkrachten. Met TalentenKracht gaan we kinderen inwijden in de geheimen van het componeren. Want daarmee open je deuren, van wat mooi is, wat swingt en wat verdriet oproept. Van hoe je muziek kunt maken, wat structuur, klank en ritme zijn, welke muziekinstrumenten er zijn, hoe je muziek kunt onthouden en ga zo maar door!

Leonard Rose, een beroemd cellist, nauw betrokken bij de doorbraak van de cello in de muziek stelt dat het in goed onderwijs gaat om de vraag: “What constitutes the differences in players?” De verschillen tussen musici maken muziek juist interessant: “And there have to be differences in players!” Hiermee kom ik op een belangrijk thema dat terugkeert in de didactische principes van TalentenKracht, nu met de woorden van cellist Rose: “The teacher must deal with the differences that exist between human beings.” Zo gaan we het dus doen: we zoeken naar de nieuwsgierigheid van de leerlingen, ontdekken hoe we dit kunnen ontwikkelen en hoe we in interactie tussen leerling en leerkracht spannende, uitdagende en steeds interessantere muzikale activiteiten kunnen doen.

Ik zou best weer 8 of 9 jaar willen zijn, en in de klas van Loes en Marinus en Carla en Laura willen zitten, bij alle andere kinderen. Muziek wordt vast echt hun ding!

Herman Veenker, psycholinguïst, senior onderzoeker bij het lectoraat en docent aan de PA

Laat onderwijs sturen door TalentenKracht!

Suzan is geboren met een vraagteken op haar hoofd, althans dat zegt haar moeder. Vanaf het moment dat zij kan praten, stelt zij onafgebroken vragen. In groep 1 van de basisschool heeft zij een geweldige juf. Regelmatig gaat die met een sliert kinderen in haar kielzog op pad: naar het plantsoen, de markt of de hofjes in de buurt. De juf ziet het als haar opdracht om de talenten van alle kinderen aan te wakkeren en verder te laten ontplooien. Ze vindt het belangrijk dat kinderen vragen stellen. Zelf bestoekt ze de kinderen met denk-stimulerende vragen, zoals: “Hoe zou het toch kunnen dat in de herfst de blaadjes van de boom vallen?”, zonder te testen of ze het goede antwoord weten. In zo’n veilige en stimulerende omgeving durft Suzan wel haar vragen te stellen. Eind groep 2 vertelt juf in het rapportgesprek dat Suzan nieuwsgierig is, goed logisch kan denken en een grote woordenschat heeft. De score op de Citotoets rekenen is niet heel hoog, maar dergelijke testcores geven ook geen sluitend beeld van Suzans mogelijkheden; morgen in de klas kan zij hele andere prestaties laten zien. Tegen de tijd dat Suzan in groep 4 zit, stelt zij geen vragen meer op school. Als haar moeder vraagt waarom niet,

zegt zij: “Juf zegt dat ik dat thuis maar moet doen.” Gelukkig kan zij bij haar ouders haar ei kwijt: “Mama, hoe komt het hout op de boom als hij groeit?” “Hoe komt die satelliet nou terug op aarde?” “Waarom bubbelt het water als het kookt?” Ga zo maar door. Intussen maken de leerkracht en intern begeleider op school zich zorgen. Suzan raakt achter in rekenen en spelling, gezien de scores op de toetsen. “Hoe is deze leerling in hemelsnaam in deze klas gekomen?”, vraagt juf zich af. Suzans ouders zijn onthutst. Kijkt de school echt alleen naar de scores op taal en rekenen? De ouders denken mee: “Zouden jullie Suzans nieuwsgierigheid kunnen gebruiken om taal en rekenen te leren?” Daarvoor is geen ruimte, aldus de juf.

Als onderzoeker van het TalentenKracht-programma vraag ik me af hoe het zo ver gekomen is, dat veel leerkrachten slaaf zijn geworden van de toetsen. Kunnen gestandaardiseerde toetsen met veel ‘testing noise’ de ontwikkeling van kinderen wel goed meten? Onderwijs wordt in grote mate gestuurd door de scores op de tests, ook wel bekend als het Heisenberg-effect.

Onderzoeker van der Steen toonde aan dat kinderen met leerproblemen significant lager scoren op de Cito dan hun leeftijdgenoten in het reguliere onderwijs, terwijl bij hands-on activiteiten waarin deze kinderen werden uitgedaagd hun denken onder woorden te brengen er geen verschillen te zien zijn in het niveau van redeneren. Uit mijn eigen onderzoek blijkt dat kinderen beter redeneren als er een open, flexibele en op redenering gerichte leerkrachtstijl gehanteerd wordt. Dit leerrendement is essentieel voor de ontwikkeling van talenten en dát vraagt om onderwijs dat gestuurd wordt door een TalentenKrachtige aanpak inclusief een alternatieve toetsvorm.

Carla Geveke, docent aan de PA en promovendus bij het lectoraat Integraal Jeugdbeleid

Leren & Gedrag

Bij sommige kinderen gaat het leren gemakkelijk; ze rollen als vanzelf de basisschool door. Andere kinderen hebben daar meer moeite mee. Deze kinderen zijn voor leerkrachten ‘bewerkelijk’; ze vragen wat extra van de leerkracht, wat betreft diens handelingsrepertoire in de omgang met deze kinderen. Samenwerkingsverbanden van scholen willen ondersteuning op maat bieden aan alle leerlingen, in het kader van passend onderwijs. Maar lukt dit ook, in de hectiek van de dagelijkse klassenpraktijk, met alle verschillende onderwijsbehoeften van kinderen?

Het lectoraat ontwikkelt kennis over leren en gedrag van kinderen die ‘bewerkelijk’ zijn, en de interactie met de leerkracht. Hierbij ligt de focus op kinderen met gedragsproblemen en excellent presterende kinderen in het primair onderwijs. Het uitgangspunt is de TalentenKracht-visie en -werkwijze, die is gebaseerd op een complexiteitsbenadering van leren en gedrag. Talenten van kinderen om te leren en van leerkrachten om te onderwijzen staan hierin centraal. Deze werkwijze kan ook gebruikt worden bij het optimaliseren van de interactie tussen volwassene-kind

in een bredere context rondom de school.

Centrale vragen zijn: wat heb je als leerkracht nodig, zodat je ‘bewerkelijke’ leerlingen optimaal kunt stimuleren in hun leerproces?’ En hoe ga je daarbij om met verschillen tussen leerlingen, zoals nodig is in het passend onderwijs? Om deze vragen te beantwoorden, voeren we verschillende projecten uit. Bij kinderen met gedragsproblemen en psychiatrische problematiek gaat het met name over het oefenen van taakgedrag, maar ook over persoonlijkheidskenmerken van leerkrachten (de ‘X-factor’) en over de gevolgen van een op het leerproces gerichte aanpak in het speciaal onderwijs, cluster 4. Ook besteden we aandacht aan het ontstaan van zogeheten handelingsverlegenheid bij aspirant-leerkrachten, en ontwikkelen we coachingprogramma’s met behulp van videofeedback voor opleiding en beroepspraktijk, gericht op het omgaan met ‘bewerkelijke’ leerlingen. Daarnaast worden e-learning- en blended-learningprogramma’s ontwikkeld, zoals het programma ‘talent creëert talent’.

Henderien Steenbeek, lector Leren & Gedrag

De juiste vragen stellen

“Hoe creëer je een talentmoment? Ik ben betrokken bij het ontwerpen van een e-learning-module voor docenten die lesgeven aan excellente leerlingen. Een korte serie lessen met informatie en aanwijzingen hoe ze die leerlingen wat meer kunnen uitdagen. De Talentenkracht-principes gaan ervan uit dat iedereen z'n eigen talenten heeft. De kunst is die te herkennen en te stimuleren, vooral door de juiste vragen te stellen. Maar welke vragen stel je dan? We zijn ook hard bezig om dit onderwerp te verwerken in de reguliere opleiding. Dat begint al met een eenvoudige stage-opdracht waarbij onze PA-studenten een observatiekring begeleiden. Ze mogen dan geen antwoorden geven, alleen zelf een nieuwe vraag stellen zónder het kind met een kluitje in het riet te sturen. Dat is helemaal nog niet zo eenvoudig!”

Menno Wierdsma is docent bij de PA en onderzoeker bij het lectoraat Leren & Gedrag.

Een steeds rijker beeld

“Ik doe onderzoek naar handelingsverlegenheid van leraren: stress en het gevoel tekort te schieten bij het lesgeven aan kinderen met gedragsproblemen. Leraren op een reguliere basisschool vinden het moeilijk om dat goed te doen. Bovendien hebben ze vaak te maken met leerlingen met verschillende problemen in hun klas. Wij volgen een aantal LIO-ers (leraren in opleiding) tijdens hun eindstage. Zij vullen dagelijks een vragenlijst in. Zo proberen we te ontdekken welke factoren en persoonlijkheidskenmerken van belang zijn bij het lesgeven en hoe die op elkaar inwerken. Onderzoek doen is een mooie combinatie met mijn werk als adviseur, alles vult elkaar aan en ik krijg een steeds rijker beeld van hoe het werkt in de klas.”

Wilfred Hofstetter is onderwijsadviseur bij Cedin en onderzoeker bij het lectoraat Leren & Gedrag en de RUG.

Handen in het haar

“Er is zó veel kennis op het gebied van gedragsproblemen en toch zien we de gedragsproblemen op scholen toenemen. De dossiers van de kinderen worden steeds dikker, we zitten eigenlijk nog steeds met de handen in het haar. Ik wil weten waarom het niet werkt wat we doen. Doen we het wel goed? Ik kijk in mijn onderzoek heel gedetailleerd hoe het er in de dagelijkse praktijk aan toe gaat. In het onderwijs aan kinderen met gedragsproblemen is de focus langzamerhand verschoven van het gedrag naar het onderwijs. De indruk is dat gedragsproblemen verminderen naarmate het onderwijs beter wordt. Dát zou ik heel graag willen aantonen.”

Lidy van der Worp is gedragsdeskundige bij RENN4 en doet promotieonderzoek bij het lectoraat Leren & Gedrag.

Elke leerling mag er zijn

‘Ivo heeft ADHD.’ We zeggen het zo gemakkelijk over Ivo, die we kennen als een heel drukke jongen die concentratieproblemen heeft en daardoor soms moeilijk aansluiting vindt bij leeftijdgenoten. Ik doe daar ongetwijfeld zelf ook aan mee. In deze manier van uitdrukken wordt ADHD net zo iets als een ziekte: Kim heeft een oorontsteking en Ivo heeft ADHD. Met de uitspraak ‘Ivo is een ADHD-er’ vind ik dat we zelfs nog een stapje verder gaan. Wat we dan doen, is Ivo als persoon vereenzelvigen met bepaald gedrag dat hij vertoont: Ivo = ADHD. Maar of we het nu op de ene of op de andere manier zeggen: Ivo is voor de rest van zijn leven getekend en dat terwijl een psychiatrische diagnose niets meer of minder is dan een etiket voor een serie gedragingen zoals vastgelegd in het grote handboek van psychiatrische stoornissen DSM. Eigenlijk vind ik dat we zouden moeten zeggen: Ivo vertoont gedrag waar we gezamenlijk over hebben afgesproken dat we daar het etiket ADHD voor gebruiken.

Toch begrijp ik wel dat we zo praten. Want staat in de DSM niet precies beschreven welke gedragskenmerken

bij welk label horen? En houden alle psychiaters over de gehele wereld zich daar niet aan? Nou dan! Bovendien lees ik steeds meer over wetenschappelijk onderzoek waarin wordt aangetoond dat de oorzaak van diagnoses als ADHD en autismespectrumstoornis gevonden moet worden in neurobiologische afwijkingen. ADHD is dus blijkbaar echt een ziekte! Zoals vaak loopt de wetenschap hier echter ver vooruit op de praktijk van alledag. Wat in wetenschappelijk onderzoek wordt gevonden over hoe gedrag gestuurd wordt door de hersenen, is nog niet of nauwelijks bruikbaar in het dagelijkse praktijkwerk. Daar doen we het nog gewoon met mensen bevragen, hen vragenlijsten voorleggen of observeren. En dat gaat volgens mij gepaard met allerlei onnauwkeurigheden en onbetrouwbaarheden. Want de ouders of de leerkracht mogen dan misschien in de vragenlijst Ivo wel heel druk noemen maar daarmee is nog niet bewezen dat er bij hem sprake is van een neurobiologische stoornis in de hersenen.

Maar eerlijk is eerlijk: een etiket geeft wel houvast. Want als Ivo ADHD heeft, ligt het probleem exclusief

bij hem. En daar zit hem nu net de kneep, want ik denk dat dat een houding is waar we in Passend Onderwijs vanaf moeten. Hoe moeilijk (hanteerbaar) het gedrag van Ivo ook kan zijn, Passend Onderwijs begint met de vraag: wat kan en moet ik doen om het gedrag van Ivo te reguleren, te veranderen of te verbeteren? Pas in laatste instantie komt de vraag aan de orde of Ivo misschien toch beter af is in het speciaal onderwijs (en ik denk dat dat voor sommige leerlingen toch gewoon het geval blijft). Passend Onderwijs vraagt daarom om scholing in het omgaan met leerlingen met een extra ondersteuningsvraag. Maar het vraagt volgens mij vooral om een attitudeverandering: van 'deze leerling hoort niet thuis in het regulier onderwijs' naar 'ook deze leerling mag er zijn in mijn klas'.

Jan Bijstra, ontwikkelingspsycholoog en onderzoekscoördinator RENN4; lector Leren & Gedrag van 2010-2012

De groene vingers van Laura

Laura heeft vanochtend geen zin in rekenen, dat is duidelijk te zien. Ze loopt wat rond, gaat na drie keer aansporen pas aan haar tafel zitten, slaat haar boek langzaam open, pakt haar pen, en hopta, heel toevallig ligt daar zomaar de pen op de grond...

Jammer, maar het is een goede aanleiding voor Laura om onder de tafel te belanden. En daar – ook weer heel toevallig – haar buurman aan te treffen. Er volgt een hoop geklets onder tafel. Na een kwartier is Laura nog niet begonnen met rekenen.

Dan is het pauze en daar is ineens een andere Laura. Enthousiast loopt ze naar de leerkracht: “Mag ik mijn plantjes water geven?” Dat mag. Laura is een hele tijd ingespannen bezig met de verzorging van haar plantjes, die in de vensterbank staan en goed groeien. Ze vertelt enthousiast aan de leerkracht hoe de plantjes heten, wanneer ze overgezet moeten worden in een grotere pot, hoe dat moet en nog veel meer.

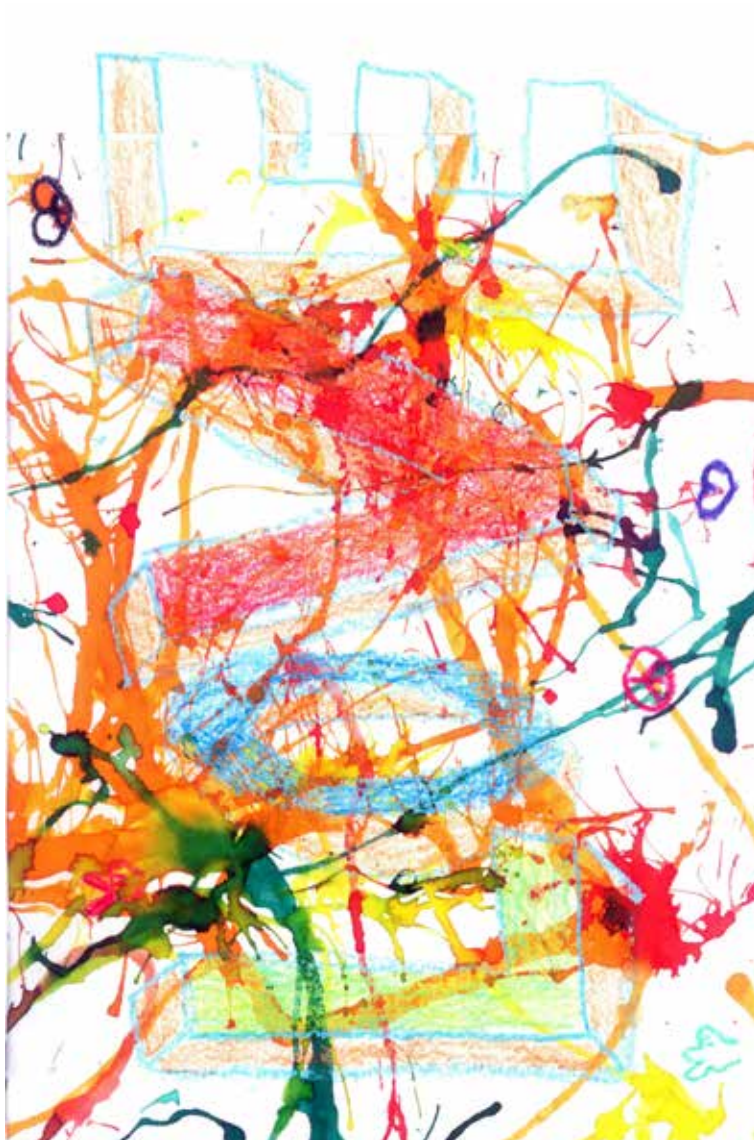
Laura heeft vele gezichten – en wie niet? Als zij iets leuk vindt, gemotiveerd is, resultaat ziet, er om gewaardeerd wordt, en het gevoel heeft dat zij het kan, wil zij best – en graag! – aan de slag. Laura heeft ADHD. Maar Laura is ook een meisje dat heeft

geleerd om te vermijden om te laten zien wat zij kan als zij iets moeilijk vindt, zoals rekenen. Met andere woorden: Laura heeft een patroon van leren en gedrag ontwikkeld, dat is ontstaan door een hele reeks van ervaringen achter elkaar, dat – voor een aanzienlijk deel – haar prestaties stuurt.

Leren is een veelomvattend proces, waarbij niet alleen cognities, hersenprocessen maar ook motivatie, plezier en meta-cognitieve aspecten een belangrijke rol spelen en gezamenlijk maken dat Laura's leerproces verloopt zoals het verloopt. Leren vindt plaats in interactie. Het woord ‘onderwijsleerprocessen’ zegt het denk ik heel mooi. Leren hoort bij de leerling, onderwijzen hoort bij de leerkracht; het is een gezamenlijk proces. Een proces waarin voortdurend verandering gaande is. Verandering van kennis en vaardigheden van de leerling, maar ook van de leerkracht.

Wat zou het mooi zijn als leerkrachten in het passend onderwijs weten hoe ook kinderen zoals Laura kunnen worden gestimuleerd om talentvol gedrag te laten zien bij het leren. Nog mooier zou het zijn als kinderen

zoals Laura niet per se een psychiatrisch label nodig hebben om de ondersteuning te krijgen in de klas die bij hen past.

Hoe zou het zijn met mijn droom over tien jaar? Zou Laura dan een baan hebben waarin zij met veel plezier en met groene vingers al haar talenten kan laten zien? Een hele uitdaging voor het passend onderwijs.

Henderien Steenbeek, ontwikkelingspsycholoog, lector Leren & Gedrag en universitair hoofddocent ontwikkelingspsychologie aan de RUG

SEN en de kunst van het lesgeven

Leerlingen met gedragsproblemen zijn een behoorlijke uitdaging voor het onderwijs. Deze leerlingen hebben een scala aan gedragsproblemen en dikwijls is hun leerontwikkeling vertraagd. Ondanks gemiddelde cognitieve mogelijkheden zijn deze leerlingen blijkbaar onvoldoende in staat om zich de leerstof eigen te maken. Of, om het anders te formuleren, ze profiteren nog te weinig van het onderwijs. Hoe leer- en gedragsproblemen zich precies tot elkaar verhouden is onvoldoende bekend: het aloude kip-en-ei-dilemma. Duidelijk is in elk geval dat deze leerlingen speciale onderwijsbehoeften hebben (Special Educational Needs) waar het onderwijs rekening mee moet houden.

Een deel van de leerlingen met ernstige gedragsproblemen wordt opgevangen in het speciaal onderwijs (Cluster 4). Een ander deel krijgt begeleiding vanuit het Speciaal Onderwijs vanuit de zogenaamde rugzakjes. Deze laatste regeling vervalt met ingang van augustus 2014. Scholen worden dan verplicht een passende onderwijsplek te bieden aan leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben.

Dit Passend Onderwijs is veelbelovend als het daadwerkelijk passend onderwijs is. Uit onderzoek blijkt namelijk dat veel gedragsproblemen ontstaan doordat leerlingen een niet-passende taak aangeboden krijgen. De taak is te moeilijk, te makkelijk, te onoverzichtelijk of doet geen beroep op de juiste kwaliteiten van leerlingen. Leerlingen proberen deze taak vervolgens te ontlopen en vluchten in moeilijk gedrag. Leerkrachten gaan vaak in op dit probleemgedrag en de leerling heeft de leerkracht dan precies waar hij hem hebben wil: weg van de taak. Echter, wat aandacht krijgt groeit en dat geldt ook voor dat net ontstane probleemgedrag.

Maar wat als de leerkracht nu eens niet zou focussen op dat gedrag, maar op datgene wat hij van de leerling vraagt? Is de leerling dan misschien wel in staat om deze taak, in deze omgeving, op dit moment volledig uit te voeren? Of is het mogelijk om de taak zo aan te passen dat de leerling het een uitdaging vindt om hiermee bezig te gaan? Dan moet de leerkracht kijken naar wat de leerling wél kan. En daarvoor moet de leerkracht z'n leerling kennen, met z'n

beperkingen en mogelijkheden. De eerste stap naar minder probleemgedrag zou wel eens kunnen liggen in meer aandacht voor de leertaak. Daarom doe ik bij RENN4, speciaal onderwijs voor kinderen met gedragsproblemen, onderzoek naar de relatie tussen leren en gedrag. Nemen gedragsproblemen inderdaad af als de leerkracht zich meer én planmatig richt op de leertaak? Mijn verwachting is dat dan niet alleen het probleemgedrag van leerlingen vermindert, maar ook de leeropbrengsten toenemen. Immers, wat aandacht krijgt, groeit...

Lidy van der Worp, GZ-psycholoog, gedragsdeskundige bij RENN4 en promovendus bij het lectoraat Leren & Gedrag

Kind, Taal & Ontwikkeling

Meestal verloopt de spraak- en taalontwikkeling van kinderen als vanzelfsprekend, maar bij sommige kinderen niet. Dat kan aan verschillende dingen liggen. Zo kunnen problemen in de verwerking van spraak (ondanks een goed gehoor) of te weinig taalaanbod uit de omgeving leiden tot problemen in de spraak- en taalontwikkeling. Tweetaligheid leidt niet tot problemen in de spraak- en taalontwikkeling. Sterker nog, in een tweetalig gezin dragen beide talen bij aan de ontwikkeling van kinderen die leren soepel tussen twee taalculturen te schakelen. Echter, ook bij kinderen die tweetalig worden opgevoed, kunnen, net zoals bij kinderen die eentalig worden opgevoed, andere problemen (bijvoorbeeld verminderd gehoor, sociaal-emotionele problemen) leiden tot problemen in de spraak- en taalontwikkeling.

Wanneer moeten we ons zorgen maken? Over deze vraag verschillen logopedisten, spraaktaalpathologen, linguïsten, leraren en jeugdartsen van mening. Een andere belangrijke vraag is of de opgespoorde kinderen met mogelijke taalproblemen ook baat hebben gehad bij verdere diagnostiek en behandeling. Het opmaken van de balans tussen de voor- en nadelen van vroege

opsporing, diagnostiek en behandeling van kinderen is daarbij essentieel.

De ontwikkeling van een kind is divers en complex en wordt beïnvloed door het ontwikkelingspad en de interactie met de omgeving waarin het opgroeit. Soms hebben kinderen een moeilijke start omdat ze te vroeg geboren worden. Te vroeg geboren kinderen hebben een verhoogde kans op ontwikkelingsproblemen, bijvoorbeeld op het gebied van motoriek en communicatie. Deze moeilijke start, de verhoogde kans op ontwikkelingsproblemen en de interactie met de omgeving zijn bepalend voor de richting waarin te vroeg geboren kinderen zich ontwikkelen.

Het onderzoek binnen Kind, Taal & Ontwikkeling richt zich op het verkrijgen van meer inzicht in de spraak- en taalontwikkeling, de auditieve verwerking, het welzijn van (te vroeg geboren) kinderen en de context waarin het kind opgroeit. Ons doel is om met nieuw ontwikkelde kennis de basisvoorzieningen voor opvoeding, kinderopvang en onderwijs en de zorg voor kinderen te optimaliseren.

Margreet Luinge, lector Kind, Taal & Ontwikkeling

Vroegtijdig signaleren

“Ik werk aan een instrument waarmee we spraak-taalproblemen bij jonge kinderen kunnen signaleren. Het is nu nog té vaak zo dat dergelijke problemen te laat opgemerkt worden. Dat is jammer, want vroegtijdig ingrijpen geeft je de kans om met een eenvoudige interventie veel grotere problemen te voorkomen.

Studenten logopedie nemen vragenlijsten af bij in totaal 2000 ouders. Dat geeft een goed beeld van de gemiddelde ontwikkeling in een bepaalde leeftijdscategorie. Als een kind op die vragenlijst heel laag scoort, is er reden voor een vervolgonderzoek. We gaan ook nog goed kijken of de test wel meet wat hij moet meten, en bij welke score je precies kunt zeggen dat er waarschijnlijk iets aan de hand is.”

Margot Visser-Bochane is hogooshooldocent bij logopedie en hoofdonderzoeker bij het lectoraat Kind Taal & Ontwikkeling.

KindExpert

“Ouders van een te vroeg geboren baby zitten met allerlei vragen rond de spraak-taalontwikkeling van hun kind. Wat is een normale ontwikkeling en hoe wijkt de ontwikkeling van een te vroeg geboren kind daar soms van af? Ik coördineer de website die we daarvoor maken, www.kindexpert.nl. We bieden op die site heel veel informatie en geven tips over wat ouders zelf kunnen doen. Daar is grote behoefte aan, dat weten we uit een onderzoek dat we via de oudervereniging hebben uitgevoerd. Studenten uit verschillende opleidingen van de Hanzehogeschool Groningen doen literatuuronderzoek en interviewen experts over een bepaald onderwerp en leveren op basis daarvan inhoud voor de site.”

Céline Crajé is onderzoeker bij het lectoraat Kind, Taal & Ontwikkeling.

Nieuwe invalshoeken

“Ik doe bij de Hanzehogeschool onderzoek naar de sociale interactie tussen ouders en te vroeg geboren kinderen. Als logopedist werk ik met baby's en peuters bij wie de communicatie niet goed op gang komt of die eetproblemen hebben. Het onderzoek is heel stimulerend. De literatuur geeft nieuwe invalshoeken: hee, zó had ik er nog niet over nagedacht! Het onderzoek voedt mijn handelen en wat ik observeer in de thuissituatie voedt mijn onderzoek. In Montreal, waar we laatst waren om onderzoekservaringen uit te wisselen, zag ik dat artsen daar veel meer rekening houden met de mogelijkheid dat eetproblemen veroorzaakt worden door een ontbrekende hongerprikkel. Dat ga ik zeker bespreken met de kinderarts in het MCL.”

Frederike Laansma is logopedist in Leeuwarden en onderzoeker bij Kind, Taal & Ontwikkeling. Ook werkt ze op projectbasis in het Medisch Centrum Leeuwarden.

Oma, hoeveel bomen maken een bos?

Het zal ergens in het najaar geweest zijn. Het moment waarop de bladeren van de bomen geel, oranje en rood oplichten, om zo nog eenmaal de aandacht te vragen voordat ze rond gaan zweven. Het zal rond die tijd geweest zijn dat Hans, mijn broertje van toen 6 jaar, oma vroeg: “Oma, hoeveel bomen maken een bos?”

Rond het zesde jaar is de basis van de taalontwikkeling gelegd en kan taal worden ingezet om zulke filosofische vragen te stellen. Jonge kinderen zijn zeer efficiënte taalleerders. In de eerste paar jaren van het leven kunnen kinderen bijvoorbeeld honderden woorden en begrippen leren en zijn zij in staat vervoegingen en grammatica van de moedertaal snel te leren. En dat terwijl het leren van taal erg complex is. Zo moeten kinderen bijvoorbeeld kunnen bedenken wat ze willen zeggen, tegen wie ze iets willen zeggen en hoe ze dat kunnen zeggen.

Mijn opa en oma woonden in Drenthe, een bosrijke provincie. Mijn broertje kende het concept behorend bij het woord boom. Maar kunnen een paar bomen, zeg tien, al een bos vormen? Hans probeerde met zijn

vraag de betekenis van bos te achterhalen. Hij kon al mooie vraagzinnen maken en had daardoor het gereedschap voorhanden om met taal zijn denken verder te brengen. Met zijn vraag moest Hans zich ook even in oma verplaatsen. De vraag is duidelijk aan haar gericht. Mogelijk heeft Hans ook ingeschat dat oma wel wist wat bomen waren en misschien wist wat een bos was (ze woonde tenslotte in Drenthe). Ik weet jammer genoeg niet welk antwoord mijn oma heeft gegeven. Ik denk overigens dat deze vraag uiteindelijk niet eenduidig te beantwoorden is.

De taal- en begripsontwikkeling van een kind is complex en afhankelijk van zowel het kind als van de interactie met de ouders, opa's en oma's, leerkrachten, vriendjes en vriendinnetjes. Door interactie met de omgeving wordt taal geleerd en het denken gestimuleerd. Interactie, taal en denken hangen samen en zijn afhankelijk van elkaar. Deze domeinen zijn te beschrijven door mijlpalen in de ontwikkeling van kinderen (bijvoorbeeld wederkerig glimlachen, een eerste woordje).

Binnen het lectoraat Kind, Taal & Ontwikkeling willen we inzicht krijgen in hoe transities tussen mijlpalen verlopen, dus hoe de ene mijlpaal overgaat in de andere, en hoe deze transities in de interactie, de taal en het denken met elkaar samenhangen. De ontwikkeling van kinderen kan positief beïnvloed worden door het geven van goede opvoeding, opvang, onderwijs en zorg. Wanneer we inzicht krijgen in de samenhang tussen interactie, taal en denken, kunnen we de basisvoorzieningen en zorg voor kinderen optimaliseren.

Dat taal- en denkontwikkeling samenhangen blijkt ook uit het volgende. In de klas van mijn dochter was hoofdluis geconstateerd. “Ja”, zegt mijn dochter tegen haar zusje, “dat is de baas van de luizen.”

Margreet Luinge, neurolinguïst, lector Kind, Taal & Ontwikkeling en docent Toegepaste Psychologie aan de Academie voor Sociale Studies

Tristan | 8 jaar | Als profvoetballer op de glijbaan zo in het zwembad vol met geld

Ga niet voor kinderen op je knieën!

Tijdens mijn tijd op de Pedagogische Academie, inmiddels dertig jaar geleden, liep ik stage op een kleuterschool op Urk. Ik had 'mijn les' goed voorbereid en wilde een prentenboek voorlezen in de kring. De kleuterjuf bekeek het boek en riep verontwaardigd: "Dit boek is toch veel te moeilijk!" Er kwamen veel moeilijke woorden in voor, en ingewikkelde zinnen. Ze verwachtte dat geen enkele kleuter het plot zou begrijpen. Nog wat onwennig met deze nieuwe leeftijdsgroep en vol ontzag voor de jarenlange ervaring van deze juf, nam ik haar argumenten ter harte. De volgende keer las ik een makkelijker boekje voor. Zo werd ik leerkracht. De geringe werkgelegenheid medio jaren '80 en mijn interesse voor kinderen bij wie het leren niet vanzelf ging, maakte dat ik ging studeren en als orthopedagoog bij een schoolbegeleidingsdienst terecht kwam. Daar ging ik me vanaf 2000 onder meer bezighouden met voor- en vroegschoolse educatie (VVE).

Hoewel bij de inrichting van onderwijs aan jonge kinderen veel te kiezen is, zoals de keuze van een VVE-programma (Piramide of Kaleidoscoop) en de bijbehorende methodiek (programmagericht of

ontwikkelingsgericht), is men het over een tweetal uitgangspunten wel eens. Ten eerste: deze programma's zijn bedoeld voor kinderen die thuis zowel kwantitatief als kwalitatief onvoldoende taalaanbod krijgen en als gevolg daarvan vaak met een achterstand aan de basisschool beginnen. Juist deze kinderen zijn voor hun ontwikkeling aangewezen op een goed taalaanbod op de peuterspeelzaal en de basisschool. In de tweede plaats zijn deze kinderen aangewezen op goede leidsters en goede leerkrachten. De instructie en vooral het taalaanbod van leidsters en leerkrachten doen ertoe. Niet voor niets is sinds de start van de VVE in 2000 zwaar ingezet op professionalisering van medewerkers in de voor- en vroegschoolse instellingen.

Recent onderzoek vanuit het lectoraat toont aan dat ruim 30 procent van de kinderen in Noordoost-Nederland met een taalachterstand de basisschool binnenkomt. Bij een aantal kinderen is deze achterstand fors!

In de opleiding leren we dat het taalaanbod van de volwassene moet aansluiten bij het taalniveau van het kind. Zowel qua inhoud (wáár praat het kind over) als qua vorm (wat voor woorden gebruikt het, hoe

zijn de zinnen samengesteld en welke samenhang in het verhaal begrijpt het). Dit principe is nog steeds geldig. Bij kinderen met taalachterstanden schuilt hierin echter een gevaar. De neiging kan zijn – en dat is begrijpelijk – dat men voor het kind ‘op de knieën gaat’ (zoals je soms ook letterlijk doet wanneer je het kind recht wilt aankijken). Je gebruikt dan vrijwel uitsluitend voor het kind bekende woorden, eenvoudige enkelvoudige zinnen en praat over voorwerpen en gebeurtenissen die binnen handbereik zijn (binnen het hier en nu). Barton en Tomasello lieten in 1994 al zien dat kinderen juist veel leren van volwassenen die het kind niet zo goed kennen en daardoor hun taal minder goed afstemmen op het kind. Hierdoor ‘eisen’ ze meer van de kinderen, hetgeen het taalverwervingsproces bevordert! Kinderen kunnen dus juist veel leren van een moeilijk voorleesboekje.

Als ik al deze kennis dertig jaar geleden had gehad, had ik niet alleen veel van de kleuterjuf op Urk kunnen leren, maar zij ook van mij.

Bé Poolman, orthopedagoog, docent orthopedagogiek aan de RUG en promovendus; lid van de kenniskring Integraal Jeugd beleid van 2007 tot 2012

Leefwerelden verbinden

Voor opgroeiende kinderen wordt de wereld om hen heen stap voor stap steeds groter. Heel kleine kinderen zijn nog veel thuis bij hun ouders, maar gaandeweg begeven zij zich op steeds meer verschillende plaatsen zoals de peuterspeelzaal, de kinderopvang, de buurt en later de basisschool, de buitenschoolse opvang en de sportclub. Allemaal leefwerelden waarin een kind speelt en leert, vaak onder het toezicht van andere ouders en professionals. Verschillende onderzoeken hebben de laatste jaren laten zien dat het met kinderen die opgroeien in een omgeving waarbij de verschillende leefwerelden met elkaar verbonden zijn beter gaat dan met kinderen bij wie het daaraan ontbreekt. Professionals, ouders en andere betrokkenen uit de sociale omgeving van kinderen zouden dan ook moeten samenwerken om kinderen zo goed mogelijk te ondersteunen bij het leren en spelen.

Vanuit het thema 'leefwerelden van kinderen verbinden' worden verschillende projecten uitgevoerd die kennis opleveren over de verbetermogelijkheden in de samenwerking tussen ouders en professionals en ook over hoe deze samenwerking een bijdrage kan leveren aan het gezond opgroeien van kinderen.

Een van de onderwerpen waar we onderzoek naar doen, is het verbinden van de verschillende leefwerelden van kinderen door te werken aan doorgaande lijnen. Leerkrachten en pedagogisch medewerkers werken gezamenlijk aan een samenhangende en sluitende aanpak. Hoe zorg je er bijvoorbeeld voor dat de overgang van peuterspeelzaal naar basisschool zo soepel mogelijk verloopt? Daarnaast is samenwerken met ouders een belangrijk onderwerp voor onderzoek. Ouderbetrokkenheid is van groot belang voor het schoolsucces en de persoonlijke ontwikkeling van kinderen. Hoe kunnen professionals vanuit een Centrum voor Jeugd en Gezin of school ouders bereiken en met hen samenwerken? Hoe kunnen alle bewoners van een buurt en professionals met elkaar samenwerken binnen een wijk of dorp om zo het opgroeien en opvoeden van kinderen te versterken (pedagogische civil society)? De antwoorden op deze vragen dragen niet alleen bij aan het gezond opgroeien van kinderen, maar ook aan maatschappelijke samenhang en verbondenheid.

Annelies Kassenberg, trekker Leefwerelden verbinden

Partnerschap met ouders

“Ouderbetrokkenheid is heel belangrijk – en dan heb ik het niet alleen over ouderparticipatie, het inzetten van ouders op school, maar ook over pedagogisch en educatief partnerschap van de ouders. In het nieuwe curriculum voor de Pabo is ouderbetrokkenheid op allerlei momenten een onderwerp. Onze studenten moeten bijvoorbeeld nadenken over hun eigen beeld, hun eigen referentiekader. Jezelf kennen helpt om beter met een ander, in dit geval ouders, om te gaan. De studenten leren oplossingsgericht na te denken over wat je als school en als leerkracht zélf kunt doen om ouderbetrokkenheid te vergroten. En we besteden natuurlijk aandacht aan onderzoek naar ouderbetrokkenheid door het lectoraat en andere onderzoekers. Studenten zien dat we het onderwerp serieus nemen.”

Frank Assies is hogeschooldocent sociale wetenschappen aan de PA.

Voorlezen

“Een kind brengt heel wat tijd op school door en leert daar meer dan ‘twee plus twee is vier’. Het wordt er voor een deel opgevoed en tot burger gevormd. Daarom is het zo belangrijk dat ouders en school samen optrekken. Mijn moeder hielp vroeger mee met schoolreisjes en kwam voorlezen, maar dit gebeurt blijkbaar niet op alle scholen. De vraag is hoe je ouders meer bij de school kunt betrekken. Er zijn allerlei interventies, maar we weten eigenlijk niet wat ouders willen, waar leerkrachten moeite mee hebben en wat wel en niet werkt. Wij onderzoeken nu hoe leerkrachten in de praktijk samenwerken en waarom het bij de ene ouder wél en bij de andere niet lukt.”

Dorien Petri is junior onderzoeker bij het lectoraat Integraal Jeugdbeleid.

Drempel verlagen

“Ik ben brugfunctionaris, contactpersoon voor ouders van basisschool De Pendinghe. Het is een nieuwe functie, we moesten het zelf invullen. Ik probeer de ouderbetrokkenheid te vergroten, vanuit de wetenschap dat dit goed is voor de schoolresultaten van de kinderen. Zeker voor kansarme kinderen is het belangrijk dat ze op school zoveel mogelijk meekrijgen!

Ik stap gewoon op de ouders af, ’s morgens als ze de kinderen brengen, en maak een praatje. Annelies Kassenberg van het lectoraat Integraal Jeugdbeleid heeft heel fijn met ons meegedacht, daar had ik veel aan. Natuurlijk is er ook onderzocht of het werkt. De ouders geven aan dat de drempel voor hen lager is geworden. Dat idee hadden we al wel, maar het is toch goed om te horen!”

Sharon Lawson is brugfunctionaris bij OBS De Pendinghe in Paddepoel.

Neusje neusje

Een tijdje geleden sprak ik een vader en moeder uit Oost-Groningen over ouderbetrokkenheid. Ik vroeg hoe vaak zij hun kinderen voorlezen. Enigszins schuld bewust gaven beide ouders aan nooit voor te lezen omdat zij allebei niet konden lezen. “Maar we doen wel elke avond neusje neusje, is dat ook goed?” Tja, is dat ook goed? Daar denk ik nog regelmatig over na. Onderzoek heeft inmiddels overtuigend laten zien dat het kinderen helpt als ouders voorlezen, helpen bij het huiswerk en met hun kinderen praten over wat zij geleerd hebben. Dat is ontwikkelingsondersteunend gedrag. De essentie daarvan is dat ouders de intellectuele ontwikkeling van hun kind stimuleren en een rijke leeromgeving creëren. Daarbij is het van belang dat ouders zelf een goed voorbeeld zijn, het belang van onderwijs uitdragen en hoge verwachtingen hebben van hun kind.

Tijgermoeder Amy Chua doet het goed, zou je denken. Pijlers van Chua's (Chinese) opvoedfilosofie zijn discipline, gehoorzaamheid en ambitie. Kinderen moeten presteren en excelleren, vindt Chua, die haar dochters drie uur per dag piano en viool laat studeren,

ook in de vakanties, ook als ze ziek zijn, ook als ze die dag al twee uur les hebben gehad.

Voor professionals die met kinderen en hun ouders werken, zijn de tijgermoeder en de analfabete ouders twee heel verschillende typen ouders waar zij in de dagelijkse praktijk mee te maken kunnen krijgen. De ene ouder drilt het kind om eruit te halen wat erin zit. De andere ouder knuffelt graag, maar kan niet veel bijdragen aan de ontwikkeling van het kind of weet niet hoe dat te doen.

In verschillende projecten van het lectoraat van de afgelopen jaren hebben we geleerd dat het voor leerkrachten en pedagogisch medewerkers af en toe knap lastig is om de meest uiteenlopende ouders te betrekken bij de ontwikkeling van hun kind. Wat kun je en mag je van ouders vragen, hoe spreek je ze aan en op welke punten kun je bij hun leefomgeving aansluiten? Om ouders te stimuleren hun kind te helpen in hun ontwikkeling is het voor de professionals noodzaak te weten wat je van ouders kunt vragen. Een pleidooi voor voorlezen slaat niet aan bij

de analfabete ouders, maar een telspelletje des te meer. En ambitieuze ouders hoeven geen oefenboekjes mee om thuis nog eens extra te oefenen voor Cito-toetsen, maar hebben misschien baat bij knutselsuggesties.

‘Ken je ouders’ is een belangrijke voorwaarde voor leerkrachten en pedagogisch medewerkers om ouders te betrekken en met hen samen te werken. Ik hoop dat de samenwerking tussen ouders en professionals over tien jaar een vanzelfsprekendheid is geworden en dat alle professionals zich capabel voelen om met alle ouders samen te werken. Vanuit het lectoraat gaan we de komende jaren in nauwe samenwerking met deze professionals experimenteren en onderzoeken hoe je dat doet, dat samenwerken met ouders. Want tuurlijk is neusje neusje altijd goed – en misschien is er nog wel veel meer mogelijk.

Annelies Kassenberg, socioloog, senior onderzoeker van het lectoraat Integraal Jeugdbeleid en docent aan de PA

Heb vertrouwen

Kinderen groeien tegenwoordig op met voortdurend volwassenen om hen heen. Ze moeten vanaf peuteren kleutertijd voldoen aan allerlei eisen en worden daarvoor regelmatig getoetst. Kennelijk hebben volwassenen niet zo'n hoge pet op van kinderen. Denken zij dat er zonder sturing en leiding van een gedegen opgeleide professional weinig van hen terecht komt? Waar komt dat gebrek aan vertrouwen toch vandaan?

Zeker niet van kinderen zelf. Uit onderzoek wordt steeds duidelijker dat kinderen hun eigen sociale wereld scheppen met de middelen die ze hebben. Een voorbeeld uit mijn eigen onderzoek zijn twee meisjes die bijna een half uur verschillende spellen spelen met een schaakbord en damstenen. En nee, zij kunnen nog niet schaken. En nee, zij kunnen nog niet dammen. Maar wat zij wel kunnen is vele malen knapper: zij kunnen samen in goede harmonie verschillende spellen ontwikkelen én spelen. Tijdens het spel worden de spelregels bedacht, er wordt over gediscussieerd en er wordt gelachen, veel gelachen. Deze kinderen zijn knap en worden door dit spel samen te spelen nog knapper: op sociaal gebied (hoe organiseren we

een activiteit), op cognitief gebied (onderscheid maken tussen wit en zwart, tussen veel en weinig), op empathisch gebied (als ik dit doe, zal de ander het dan tolereren?) en op linguïstisch gebied (formuleren van argumenten).

Hoe komt het toch dat veel van ons, professionals in educatie en pedagogiek, kijken naar kinderen als gemankeerde volwassenen? Komt het doordat we zijn vergeten hoe we zelf waren als kind? Komt het doordat we Het geminachte kind van Guus Kuijer vergeten zijn? Zijn wij, volwassenen wezenlijk anders dan de kinderen die we waren? Niet echt. Toen ik mijzelf onlangs als verse wetenschapper op een congres bevond en hulpeloos rondkeek naar bekenden, vergeleek ik mezelf met kinderen die aansluiting moeten zoeken bij al spelende kinderen in de buitenschoolse opvang (bso). Wat fijn dat ik dat als volwassene niet dagelijks meer hoeft te doen! En wat knap van al die kinderen die zich bewegen in een uitdagende complexe sociale wereld van de buitenschoolse opvang die weinig stabiliteit biedt vanwege wisselende groepen en leiding. Mijn droom is om de kwaliteiten van jonge kinderen te demonstreren. Ik zie een toekomst voor me

waarin volwassenen en professionals kinderen leren vertrouwen en respecteren, waardoor kinderen meer tijd gegund wordt om vrij en zonder toezicht te spelen, zodat ze zich kunnen ontwikkelen tot autonome en kritische mensen. Sociaal zijn ze al.

Nynke van der Schaaf, neerlandica, docent aan de PA en promovendus bij het lectoraat Integraal Jeugdbeleid

En garde!!!

13-02-2014. De autoradio staat aan. De nieuwslezer meldt dat minister Bussemaker geld vrijmaakt voor begeleiding van kersverse leerkrachten. De reden is het hoge percentage uitvallers onder startende leerkrachten. Waarom gooien ze het bijltje er zo snel bij neer? Wat voor begeleiding hebben ze nodig?

Ik denk terug aan mijn eerste dag als juf. Ik werd gevraagd Nederlands aan een meao te komen geven aan een klas waar ze niemand voor konden vinden. Ik mocht zelf het lesrooster bepalen. De alarmbellen hadden moeten rinkelen, maar nee, hoe graag ruilde ik hiervoor mijn baantje achter de kassa in! Tot in de puntjes voorbereid kwam ik op school. Ik baande me een weg door lange gangen, op zoek naar krijtjes en papier, biddend dat ik niet languit zou gaan voor het front van loerende leerlingen. Toen ik zonder kleerscheuren het materialenhok had bereikt, werd ik er direct weer uitgebonjourd. Wie ik wel niet dacht dat ik was om 'zomaar' in een docentenruimte te komen?! Ik onderging de reprimande ogenschijnlijk gelaten, maar kon slechts met de grootste moeite mijn grijns onderdrukken. De excuses waren zeer gemeend toen

ik me voorstelde als de nieuwe docent Nederlands. "Okee", dacht ik, "Weet ik meteen hoe ze hier met de leerlingen omgaan!" De man die zijn frustraties op me had botgevierd, gedroeg zich sindsdien als personal assistant. Best handig!

Vrijdagmiddag 16.00 uur. De eerste les. Ik was er klaar voor! Een handjevol leerlingen druppelde binnen. Ik stond bij de deur en stelde me aan iedereen voor. Men maakte het zich gemakkelijk op de achterste rij. De dames werkten hun make-up bij en de heren gingen daar, me hun rug tonend, eens goed voor zitten. Hen overduidelijk storend, startte ik de les werkwoordspelling. Een kwartier voor tijd gebeurde het. Het gepeupel klapte de spiegels in, trok de jassen aan en liep weg met de peuk op de lip. Verbaasd vroeg ik: "Wat gaan jullie doen?!" Dat vormde de aanleiding tot een hoos aan verbaal geweld. Compleet met addlips als JEEZUSWAARHEBBUZUDEEZUVANDAAN?! en ZISGEKHE?! Ik dacht niet na en trok van leer. Laat ik het er maar op houden dat áls ik het als nieuwbakken juf toen voor gezien had gehouden, er nog een carrière op de vismarkt voor me in het verschiet had gelegen. Ik hoor mezelf nog spugen: "Je

kunt het toch gewoon VRAAAAAGEN?!” Diezelfde avond heb ik alle ‘vermiste’ leerlingen thuis opgebeld. Tot mijn verbazing kreeg ik nog een collega, nu leerling, van de supermarkt aan de lijn. Zo eindigde dag 1 in het onderwijs.

Met lood in mijn schoenen fietste ik een week later weer naar school. Tot mijn verbazing zat de tent al vol toen ik binnenkwam. De jonge zwaan van wie ik de week ervoor nog naar gene zijde mocht overgaan, kwam naar me toe en vroeg me uiterst beleefd of ze eerder weg mochten aangezien de laatste bus even voor vijven zou vertrekken. Ik hoorde mezelf kalm een tegenvoorstel doen, onderwijl de vanonder mijn oksels neerdalende zweetdruppels negerend: “Als jullie ALLEMAAL goed mee doen, zodat ik ALLE stof kan behandelen, ga ik akkoord.” En zo geschiedde. Twee maanden later zat ik aan het begin van de laatste les achterin het lokaal. In nieuwe tatoeage-verhullende ZARA-overhemden verschenen de jongemannen. De meiden hadden hun nagelvijlen en blush-borstels reeds opgeborgen. In groepjes presenteerden ze hun ideeën voor een toekomstig eigen bedrijf. ‘s Avonds namen ze me mee naar de pizzeria en de kroeg. Ik was gelukkig!

Ik herken het ‘ik-kap-d’r-mee-moment’. Weet wat en wie een jonge juf of meester moet trotseren. Jongens en meisjes die een mooie toekomst in het verschiet

hebben liggen, mits je hen aan het verstand gepeuterd krijgt dat ze die zelf mede kunnen realiseren. Ouders. Collega’s. Enerzijds de uiterst deskundige, immer vernieuwende, onvermoeibare collega’s, anderzijds de gefrustreerde, eigenwijze, ongelukkige, naar het pensioen verlangende bromberen- en berinnen. Waarom redt de één het wel en zoveel anderen niet? Het moment waarop ik het juiste deed, het verschil maakte (wat overigens nog maar de vraag is; ik vraag me nog altijd af of mijn reactie pedagogisch wel verantwoord was), was een moment waarop ik deed wat mijn intuïtie me ingaf. Niet wat ik op de opleiding geleerd had. Wat doet, denkt, voelt een goede leerkracht? Wie is hij of zij? Het heeft me altijd beziggehouden. In mijn promotieonderzoek naar ‘Persoonlijkheid als aspect van de X-factor in het lesgeven aan leerlingen met gedragsproblemen’ poog ik deze vragen te beantwoorden. De antwoorden komen eraan! Met het schrijven van deze column is echter ook een idee voor vervolgonderzoek geboren. Wat maakt dat zó veel nieuwe leerkrachten zó snel sneuvelen aan het onderwijsfront? Wat kunnen, nee, MOETEN wij, lerarenopleiders, betekenen voor de leraar van de toekomst? En garde!!!

Svenja Buttner, orthopedagoog, docent aan de PA en promovendus bij het lectoraat Leren & Gedrag

Gezonde en actieve leefstijl

‘Mark staat op het schoolplein. Hij mag meedoen, maar al snel is duidelijk dat hij voor spek en bonen in het voetbalveld loopt. De enige bal die hij voor zijn voeten krijgt, rolt over de zijlijn. Mark besluit maar op de bank te gaan zitten. Zijn verdwijning wordt door niemand opgemerkt.’

Kinderen als Mark beleven weinig plezier aan sport. Dit komt omdat er weinig rekening gehouden wordt met hun bewegingsmogelijkheden. Op het schoolplein, in de gymles en op de sportvereniging krijgen de meest vaardige kinderen vaak de meeste kansen. De basisschoolleeftijd is echter wel het moment om een basis te leggen voor een leven lang gezond bewegen. Een actieve leefstijl is afhankelijk van goede begeleiding en een stimulerende bewegomgeving. Ouders, buurtcoaches, sporttrainers en (vak)leerkrachten zouden samen moeten werken om de groep bewegingsarme kinderen een passend begeleiding te bieden. Dit vraagt om een begeleider die in staat is om in ieder kind talent te herkennen en te stimuleren. In het thema Gezonde en actieve leefstijl houden we ons dan ook bezig met de vraag hoe deze

begeleiding effectief vormgegeven kan worden. Goede begeleiding is niet genoeg. Er moet ook een stimulerende bewegomgeving zijn. Zo kan een goed ingericht schoolplein ruimte bieden aan allerlei verschillende activiteiten, zoals waveboarden, mountainbiken en free-runnen. Op die manier zijn er voor- tijdens en na schooltijd bewegingsmogelijkheden voor alle kinderen. Zo doen we in de innovatiewerkplaats Kind in de Wijk onderzoek naar deze stimulerende bewegomgeving. Vanuit en met het kind wordt bedacht wat een goede aanpak is om een bewegingsrijke omgeving te bieden. Kinderen maken foto's over hun sportomgeving en samen bedenken ze plannen om deze omgeving op school en in de wijk te verbeteren. Uiteindelijk moet de combinatie van stimulerende begeleiding en een rijke bewegomgeving kinderen plezier en mogelijkheden tot bewegen geven. Hierdoor zijn kinderen zoals Mark niet alleen nu, maar ook in de toekomst, verzekerd van een actieve leefstijl.

Remo Mombarg, lector Bewegingsonderwijs en motorisch leren

Nooit gewoon les

“Er is zoveel bewegingsarmoede, daar schrik je van. Vraag een kind van 13 om een koprol te maken: dat kunnen ze helemaal niet meer. Bij mij hebben ze wel zin in gym, hoor! Ik sta verkleed voor de groep, of de kinderen moeten zelf verkleed naar de les komen. Ik heb ook wel eens in het donker lesgegeven, met een zaklantaarn, heel spannend is dat. Ik geef nooit gewoon les.

Laatst heb ik bijvoorbeeld lesgegeven met de iPad. Daarop laat ik de kinderen zien hoeveel minuten ze moeten lopen om de calorieën in een Mars of een flesje energydrink kwijt te raken. En in een bruine boterham – want het gaat om gezond gedrag natuurlijk.”

Cor van Alff is vakleerkracht bewegingsonderwijs aan SBO De Meander in Assen.

Zin in gym

“Kinderen bewegen vaak onvoldoende en dat heeft op de langere termijn grote gevolgen voor hun gezondheid. Zo aan het eind van de basisschool krijgen kinderen minder zin in gym. Hoe kan een leerkracht ze nou plezier laten beleven aan de gymles? Welke factoren in de leeromgeving helpen om het talent dat ieder kind in zich heeft te ontwikkelen? We weten dat een gevoel van ‘dit kan ik’, maar ook een gevoel erbij te horen en de ruimte om zelf iets te kiezen een rol spelen bij de motivatie van kinderen. Ik onderzoek hoe leerkrachten in de praktijk te werk gaan en of zij op een van die punten iets kunnen veranderen zodat ze de kinderen meer motiveren.”

Ingrid van Aart is promovendus bij de lectoraten Sportwetenschap en Integraal Jeugdbeleid.

‘Je houdt elkaar scherp’

“Ik ben adviseur Vensterscholen en werk onder meer aan de projecten Vreedzame School en Bewegen voor Kinderen. Ik zie de onderzoekers van het lectoraat Integraal Jeugdbeleid echt als sparringpartners, je houdt elkaar scherp. De samenwerking is heel prettig. Onderzoek helpt je om het beleid steeds opnieuw te verbeteren. We hebben bijvoorbeeld recent sport- en spelateliers ontwikkeld voor de tussende-middagopvang. Het lectoraat doet daar onderzoek naar en met die resultaten kunnen wij het beleid weer aanpassen en verbeteren. En dat wil ik graag, omdat dat ons helpt om het beste te doen voor de kinderen in de stad Groningen.”

Janet Meijer werkt bij de afdeling Wijkzaken van de gemeente Groningen.

Shoppen voor een gezonde leefstijl

De gemiddelde puber beweegt te weinig. Slechts 15 procent van scholieren tussen de 12 en 17 jaar haalt de gezondheidsnorm van minstens één uur bewegen per dag. Gelukkig is de oplossing nabij. Shoppen blijkt bij pubermeisjes een enorme bijdrage te leveren aan hun gezondheid. Door de stad sjouwen vormt, samen met heen en weer fietsen naar huis, maar liefst 30 procent van de wekelijkse lichaamsbeweging. Aangezien meiden van vijftien jaar gemiddeld onvoldoende bewegen, ligt het voor de hand om deze vrijetijdsbesteding te subsidiëren. Er zijn ook andere oplossingen bedacht, zoals traplooppwedstrijden, gezondheidsweken en klaar-voor-de-zomer-trainingen. Veel van deze stimuleringsprogramma's hebben een Tatjana Simic 'kom op nou'-karakter. Waarschijnlijk hebben deze acties wel een tijdelijk effect in de beweegactivering, maar is het ook duurzaam? Zodra de gezondheidswEEK beëindigd is, ontstaat de bewegingsarmoede opnieuw. Er is een systematische verandering nodig. Dit vraagt om een fundamentele aanpak van de bewegingsvaardigheden en de bewegingsmogelijkheden van de jeugd. Dit zou moeten beginnen op de basisschool. Ten

minste drie uur bewegingsonderwijs, gegeven door een vakleerkracht, is noodzakelijk om voldoende motorisch leren te kunnen garanderen. Net zoals het leren pianospelen regelmatige oefening vraagt, geldt dit ook voor andere bewegingsvaardigheden. Maar het zijn juist de minst vaardige kinderen die de minste oefening krijgen. Dit zijn de kinderen die je niet ziet bij het naschools aanbod en ook niet op de sportverenigingen. Daarentegen krijgen motorisch vaardige kinderen vaak de beste trainers, de meeste training en de meeste complimenten. Hierdoor is er voor aanvang van het voortgezet onderwijs al een enorm gat ontstaan tussen vaardige en minder vaardige leerlingen. Om dit verschil te verkleinen zou er meer aandacht moeten komen voor de minder vaardige leerling door kwantitatief en kwalitatief meer oefentijd aan te bieden.

Mocht het fundament op de basisschool voldoende gelegd zijn, dan ligt een bewegingsrijke middelbare schoolperiode in het verschiet. Daarbij zou aangesloten kunnen worden bij de verschillende behoeften en motieven van leerlingen om te sporten. Het bewegen moet een vast onderdeel zijn van het dagelijks

schoolritme. Dit betekent dat er vijf maal per week bewegingsmogelijkheden zijn, dat bestaat uit de reguliere lessen bewegingsonderwijs en een dagelijks keuzeaanbod. Er zijn uitstekende ervaringen met leerlingen die zelf (naschoolse) sport bedenken, begeleiden en organiseren. Dit heeft een positief effect: op de motivatie, (leer)prestatie en de sfeer op school. Zo blijken vooral pubermeiden gemotiveerder te raken als ze met meiden onderling mogen sporten. Bovendien zou er naast de wedstrijdgerichte sporten ook aanbod moeten zijn voor de meer recreatieve sporter. Dus wel vier tegen vier voetbal of de mogelijkheid om gewoon lekker ontspannen een stukje te mountainbiken.

Zo'n longitudinale aanpak vraagt lef van vakcollega's, ondersteuning van gemeente, zorgverzekering en schooldirecties. Deze systematische aanpak heeft mogelijk wel effect op het bewegingsarme gedrag van pubers. Daarnaast voorkomt het ook dat zij geld gaan vragen om betaald te kunnen shoppen voor hun gezondheid. Als vader van twee dochters zie ik daar de voordelen wel van in.

Remo Mombarg, orthopedagoog, lector Bewegingsonderwijs en motorisch leren en gymleraar

EVEN-WICHT

Triomf, triomf! Heft aan, mijn luit,
Want moeder zegt: de tand is uit!
Laat dreunen nu de wanden!
Eerst gaf Gods gunst het lieve wicht*
Den adem en het levenslicht,
Nu geeft zij't wichtje tanden.

Uit *Op den eersten tand van mijn jongstgeboren zoontje*
van Hendrik Tollens (1780-1865).

*wicht = klein kind

Zo bombastisch rijmde brave Hendrik, alhoewel het de vraag is of hij het lieflijk bedoelde, want met tanden kun je ook bijten. De Franse overheerser bijvoorbeeld. Tollens had zo zijn eigen dromen. En wij? Onlangs mocht ik het wonder weer aanschouwen: een pasgeboren baby. 'Alles erop en eraan' en alleen nog maar bezig met leven. Wat ga jij allemaal meemaken? Een maalstroom van etiketjes schoot door mijn beroepsgedeformeerde geest: babytest en peutertoets, digitaalje of discalculietje, citoetje met rugzakje, gepest armoedegrensgevalletje, obeesje met game-verslaving, Deetman, Samson, AMK en Signs of

Safety. Je weet maar nooit. Want wat testen en 'weten' we niet allemaal? En bijna altijd is het niet goed of het deugt niet. Hoe gek zijn we geworden?

Ondertussen gulpte een straal zojuist geconsumeerde moedermelk over mijn schouder. Net geurig genoeg om me uit mijn belachelijk sombere overpeinzing te halen. Met dit wichtje zal het vast goedkomen. Zijn Nederlandse kinderen immers niet zo ongeveer de gelukkigste op aarde? Nou dan. Waarom zou dit géén excellent talentje worden, geen hemelbestormertje of prinsesje? Met een beetje gunstig IQ, wat empathische responsiviteit van de ouders, hoge verwachtingen van de omgeving en een tijgermama moest ze toch een heel eind kunnen komen. Sterker nog: moeten komen. Geen talentje miskend en onbenut gelaten, toch? Eerst maar eens een boertje; te veel lucht beneemt je de adem. Is dit niet de wipwap waarop opvoeders van nu op en neer stuiteren? Wat kunnen, willen en vooral moeten zij met hun kinderen? En professionele opvoeders, hoe gaan die daarop inspelen? We kunnen het antwoord misschien vinden in integraal jeugdbeleid, met de vensterschool als portaal, waarin

Roos | 5 jaar | Een vliegende fiets, vliegende worst, vliegende hoepel en een zon die op de grond ligt en hartjes voor liefde

het kind uiteraard hartstikke centraal staat. Of gewoon in samen gezond opgroeien, in rust, reinheid en regelmaat, én een snufje discipline, alsjeblieft. Uit het gepruttel in de luier maakte ik op dat een ander deel van de moedermelk zijn nuttige functie alweer vervuld had. Dit was misschien wel het grootste geluk: je met geluk en toekomst geen moment bezig houden. Investeren in jonge kinderen begint met investeren in ouders. Opdat zij de subtiele balans van doen hechten en laten exploreren zullen vinden. Zo'n soort balans vinden wens ik studenten als opvoeders van de toekomst toe. Heel veel vertrouwen dat het wel goed komt en een gezond wantrouwen wanneer daar echt aanleiding toe is.

Ze slaapt. Dit wichtje raakt wel veilig gehecht, is mijn indruk. Wat zou Tollens hier nou bij gemijmerd hebben? Hij was waarschijnlijk al blij als zijn kind de eerste jaren overleefde en vertrouwd bovendien nog blind op hulp van de allerhoogste instantie. Als een soort jeugdzorg onder gemeente-regie. Verder waren zijn wensen ook vrij bescheiden, hoewel...
Groei op, word vroom, word rijk aan deugd!

Willem Hollewand, neerlandicus en docent aan de Academie voor Sociale Studies; lid van de kenniskring van 2007 tot 2010

**(Voormalige) medewerkers
van het lectoraat Integraal Jeugdbeleid**

Drs. Ingrid van Aart
Tonny van den Berg
Eline Boelens
Drs. Matti Blok
Drs. Sandra Bolt
Drs. Suzan Bons
Drs. Svenja Büttner
Dr. Jan Bijstra
Dr. Saakje da Costa
Dr. Céline Crajé
Drs. Liesbeth Dielemans
Dr. Jeannette Doornenbal
Roos Dreijer
Dr. Lieke Drukker
Drs. Carla Geveke
Drs. Merel Hennink
Drs. Wilfred Hofstetter
Drs. Willem Hollewand
Drs. Ninja van der Honing
Drs. Jan Hoving
Nicole Hübl
Gerard de Jong
Dr. Johan de Jong
Dr. Annelies Kassenberg
Dr. Karlien Landman-Peeters
Frederike Laansma MSc
Drs. Marjolein Leezenberg
Jim Lo-aNjoe MSc

Dr. Margreet Luinge
Drs. Yvonne Miske
Dr. Remo Mombarg
Cees Nuijten MEd
Dr. Bettie Oosterhoff
Dorien Petri MSc
Drs. Bé Poolman
Drs. Ellen Postma
Drs. Nynke van der Schaaf
Drs. Anita Schnieders
Dr. Nico van der Sijde
Dr. Henderien Steenbeek
Drs. Niels Strolenberg
Rémon Strampel
Bas Stuurwold
Linda Tijsma
Dr. Herman Veenker
Drs. Margot Visser-Bochane
Drs. Loïs de Vries
Drs. Charlotte Wekker
Dr. Carina Wiekens
Dr. Menno Wierdsma
Drs. Ellen de Wit
Drs. Mechteld Wolthuis
Drs. Lidy van der Worp
Drs. Hans Slender

Kernpublicaties

Lectorale redes

Bijstra, J.O. (2011). *Een transactionele kijk op de klas*. Groningen: Hanzehogeschool Groningen.

Doornenbal, J. (2007). *Ploegen en bouwen. Over de brede school als open leergemeenschap*. Groningen: Hanzehogeschool Groningen.

Luinge, M. (2013). *Kind, Taal & Ontwikkeling. Gezond Opgroeien*. Groningen: Hanzehogeschool Groningen.

Steenbeek, H. (2014). 'Wie zei nou dat het moeilijk was?': *De dynamiek van leren en gedrag in de klas*. Groningen: Hanzehogeschool Groningen.

Wetenschappelijke publicaties

Crajé, C., Gordon, A.M., & Santello, M. (2013). Effects of visual cues of object density on perception and anticipatory control of dexterous manipulation. *PlosOne*, 8(10), 1-11.

Houten-Van den Bosch, E.J. van, Drost, M., Bijstra, J.O. & Strijker, J. (2010). Leerlingen met gedragsproblemen in regulier en speciaal onderwijs. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 49, 294-305.

Jongbloed-Pereboom, M., Nijhuis-van der Sanden, M.W.G., Saraber-Schiphorst, N., Crajé, C. & Steenbergen, B. (2013). Anticipatory action planning increases from three to ten years of age in typically developing children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 114(2), 295-305.

Kassenberg A. (2010). *Literatuurstudie uitgebreid onderwijs*. In opdracht van de Onderwijsraad (zie <http://www.onderwijsraad.nl/publicaties/2010>).

Leijenaar, B., Visser-Bochane, M.I., De Wit, E., Luinge, M.R. (2011). Taalexpert. *Logopedie & Foniatrie*, 83 (11): 346-351.

Schaaf, N. van der (2012). Socialisatie in peer-interactie. Een onderzoek naar de wijze waarop twee zusjes tijdens een bordspel spelregels en autoriteit construeren. In: K. de Gloppe, M. Gosen & J. van Kruiningen (red.). *Gesprekken in het onderwijs. Bijdragen over onderzoek naar interactie en onderwijs voor Jan Berenst.* (pp. 125-144). Delft: Eburon.

Schaaf, N. van der (2012). Socialisatie in peer-interactie. Een onderzoek naar de wijze waarop twee zusjes elkaar oriënteren

op het einde van een bordspel zonder regels. In: N. de Jong, K. Juffermans, M. Keijzer & L. Rasier (Eds.), *Papers of the Anéla 2012 Applied Linguistics Conference* (pp. 336-348). Delft: Eburon.

Schaaf, N. van der, Berenst, J., Doornenbal, J. & De Gloppe, K. (2012). Communicatieve activiteiten in de buitenschoolse opvang, een veldverkenning. *Pedagogiek*, 32(3), 217-233.

Steen, S. van der, Steenbeek, H., van Geert, P., van Dijk, M. (2014). A Process Approach to Children's Understanding of Scientific Concepts: A Longitudinal Case Study. *Learning & Individual differences*, 30, 84-91

Steenbeek, H., Aalsvoort, van de, van Geert, P. (2013). Collaborative play in young children as a complex dynamic system; revealing gender related differences. *Accepted for publication in Nonlinear Dynamics, Psychology, and Life Sciences.*

Van der Worp – van der Kamp, L., Pijl, S.J., Bijstra, J.O. & Bosch, E.J. van den (2014). Teaching Academic Skills as an Answer to Behavioural Problems of Students with Emotional or Behavioural

Disorders: a Review. *European Journal of Special Needs Education*. 29 (1), 29-46.

Boeken en hoofdstukken

Bijstra, J.O. (2011). Het Vraag Profiel Instrument. In: M. Schölvink, L. Jansen & A. Minnaert (red.). *Passend Onderwijs, anders beschikken* (pp. 229-235). Amersfoort: CPS.

Bijstra, J. & Doornenbal, J. (2008). Relaties met leeftijdgenoten. In: P. Prins e.a. (red.). *Handboek klinische ontwikkelingspsychologie* (pp. 185-209). Houten: Bohn Stafleu van Loghum. (herdruk 2014)

Bijstra, J.O. & Doornenbal, J. (2012). Kwetsbare kinderen in de brede school. In: J. Doornenbal, S. van Oenen & W. Pols (red.). *Werken in de brede school. Een pedagogische benadering* (pp. 137-149). Bussum: Coutinho.

Doornenbal, J. & Pels, T (2007). Hét gezin bestaat niet. In: J. Hermes, P. Naber & A. Dieleman (red.) *Leefwerelden van Jongeren. Thuis, media en populaire cultuur* (pp. 38-52). Bussum: Coutinho.

Doornenbal, J. (2008). De mythe van het maakbare kind. In: S. Goorhuis e.a. (red.).

Mythes in het onderwijs (pp. 115-126). Amsterdam: SWP.

Doornenbal, J. (2008). Integraal jeugdbeleid: hulp of last? In: W. Koops, B. Levering & M. de Winter (red.). *Opvoeding als spiegel van de beschaving* (pp. 256-269). Amsterdam: SWP.

Doornenbal, J. & Poolman, B.G (2008). Brede school en passend onderwijs. Twee kanten van één medaille. In: M. van der Grinten e.a. (red.). *Zicht op de brede school 2007-2008* (pp. 202-207). Amsterdam: SWP.

Doornenbal, J. (2011). De brede school: veilig eiland of deel van de samenleving? In: R. Klarus & W. Wardekker (red.). *Wat is goed onderwijs? Bijdragen uit de pedagogiek* (pp. 73- 91). Den Haag: Boom Lemma. Ook verschenen in: R. Klarus e.a. (red.). *Wat is goed onderwijs? Capita selecta* (pp. 217-234). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Doornenbal, J. (2012). *Opgroeien doe je maar één keer. Een pedagogisch ontwerp voor het kindcentrum*. Groningen: Andere tijden voor onderwijs en opvang.

Doornenbal, J., Oenen, S. van & Pols, W. (red.). (2012). *Werken in de brede school. Een pedagogische benadering*. Bussum/Naarden: Coutinho.

Doornenbal, J. & Fukkink, R. (2014). Samenwerking met ouders aan de randen van het onderwijs. In: Oostdam, R. e.a. (red.). *Samen werken aan leren en opvoeden* (pp. 227 – 236). Bussum/Naarden: Coutinho.

Steenbeek, H. & van Geert, P. (2014). Assessing young children's learning and behavior in the classroom; a complexity approach. *Handbook of Early Childhood Education*. (in press)

Vakpublicaties

Bijstra, J.O., Kingma, F. & Pioch, A. (2012). Veranderend zorgaanbod in een veranderend speciaal onderwijsveld. *Kind & Adolescent Praktijk*, 11 (2), 80-87.

Bijstra, J.O. & Kunnen, E.S. (2012). Maar hoe komen we nu precies te weten waarom, hoe, wanneer, waar en voor wie een interventie werkt? *Orthopedagogiek: onderzoek en praktijk*, 51(6), 284-287.

Briedé, P., Bijstra, J.O. & Nijland, M. (2010). Indicatiestelling in het onderwijs. *Advies & Educatie, mei 2010*, 10-12.

Couperus, W. & Poolman, B.G. (2010). VVE is goed voor iedereen. Programma's dragen bij aan kwaliteitsverbetering. *Management Kinderopvang aug/sept 2010*, 12-14.

Doornenbal, J. (2009) Pedagogische kernwaarden en leidraden. In: *Nieuwe tijden in onderwijs en opvang. Een advies van het veld aan de regering* (pp. 13-19). Utrecht: Oberon.

Doornenbal, J. (2009). Onderwijs plus omgeving: innoveren vanuit een pedagogisch concept. In: Y. Leeman e.a. (red.). *Onderwijs Plus. Markering van vijf jaar lectoraat* (pp. 27-33). Zwolle: Windesheimreeks Kennis en Onderzoek.

Doornenbal, J. (2009). Andere tijden. Het schoolrooster op de schop? *Pedagogiek in Praktijk, december 2009*, 34-38.

Doornenbal, J. (2010). Nieuwe tijden voor jonge kinderen. *De wereld van het Jonge Kind, juni 2010*, 40-44.

Doornenbal, J. (2011). Triple S: Smart, Small en Social. Over de pedagogische basis van de brede school. In: ECO3. *Van de wetenschap voor de praktijken. Tien essays over opvang en educatie van 0- tot 12 jarigen* (pp. 85-01). zp: ECO3.

Doornenbal, J. (2011). Het schoolgebouw als pedagoog. In: F. Studulski e.a. (red.) *Gebouwen voor kinderen* (pp. 15-19). Utrecht: Sardes speciale editie.

Doornenbal, J. (2013). Ontwikkeld samen met APS Kijkwijzer voor kindcentra. In: S. ten Doesschate & M. van der Pol. (2013). *Een IKC dat staat als een huis! Hope bouw je een duurzaam integraal kindcentrum?* Utrecht: APS. <http://www.aps.nl/-/een-ikc-dat-staat-als-een-huis>.

Geveke, C.H. (2013). Hoe kunnen talenten van kinderen het beste gestimuleerd worden? Onderzoek naar de inspirerende activiteiten van het Wetenschapsknooppunt Noord-Nederland. *Bètapunt Noord Magazine* (2). *Het Bladmanagement*: Groningen.

Geveke, C.H. & Fraiquin (2013). Een reis door de ruimte: Onderwijsleerprocessen in het Kapteyn Mobiel Planetarium. *Bètapunt*

Noord Magazine (2). *Het Bladmanagement*: Groningen.

Harpman, A., Doornenbal, J. & Geert, P. van (2006). *Turbulentie in de interactie. Leerlingen met een licht verstandelijke beperking en ernstige gedragsproblemen*. Groningen: REC3, RENN4, ABCG.

Harten, S.A. (2011). Op zoek naar... meester met X! *Zorg Primair. Vakblad voor het primair en speciaal onderwijs*. The-manummer De ideale leraar 2: 25-26.

Kassenberg, A. (2013). *Een brug tussen ouders en school*. Te downloaden op www.tinteling.org.

Kielema, M., Bijstra, J.O., Nienhuis, B. & Bulthuis, P. (2011). Het project LVG+. De ontwikkeling van een onderwijsvoorziening voor leerlingen met een verstandelijke beperking en ernstige gedragsproblemen. *Kind en Adolescent Praktijk*, 3, 126-134.

Pauwe, S. & Bijstra, J.O. (2013). Begeleide intervisie met videobeelden bij tweedejaars pabostudenten. *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 34, 51-54.

Schaaf, N. van der, Vrij, M., Berenst, J., Doornenbal, J. & Gloppe, K. (2011). De interactie tussen leiding en kinderen onderling in twee verschillende typen buitenschoolse opvang. *Toegepaste Taalwetenschap Artikelen*, jg. 2 nr 1, 135-145.

Van Geert, P. & Steenbeek, H. (2013). TalentenKracht. *Bètapunt Noord Magazine*, voorjaar 2013.

Van Geert, P. & Steenbeek, H. (2013). TalentenKracht: Talent voor wetenschap en techniek. *Bètapunt Noord Magazine*, najaar 2013.

Velsink, M. (2010). Kinderen eerlijk over hun BSO. *Kinderopvang*, 9, 36-37.

Projecten en rapporten

Blok, M. (2008). *Op zoek naar een Geïntegreerd Curriculum voor Vensterschool Stadspark*. Groningen: Lectoraat Integraal Jeugdbeleid Hanzehogeschool Groningen.

Blok, M. & Hollewand, W.J. (2010). *Combinatiefunctionarissen Sport in de gemeente Emmen*. Groningen: Lectoraat Integraal Jeugdbeleid Hanzehogeschool Groningen.

Fraiquin, M., Geveke, C., Steenderen, S. van, Jurriens, T., Klop, E., Veenker, H., Spee, M., Weijgeart, M. van de & Barthel, P. (2012). *Inspirerend leren. Wetenschap en techniek in de schoolomgeving*. Groningen: Wetenschapsknooppunt Noord-Nederland.

Geveke, C.H. (2013). *Evaluatierapport Orion Programma Wetenschapsknooppunt Noord-Nederland*. Verspreid onder de Ori-
on-scholen en te vinden op www.wknn-nl.

Hollewand, W. (2009). *Ruimte inrichten voor BETA? Een indicatief onderzoek naar ideeën van leraren primair onderwijs*. Groningen: Integraal Jeugdbeleid Hanzehogeschool Groningen.

Poolman, B.G. (2012). *Onderzoek naar de achtergronden van de taalachterstanden in Woldendorp, Termunterzijl en Meedhuizen*. Onderzoek uitgevoerd in opdracht van de gemeente Delfzijl. Cedin/RuG.

PK in de wijk (Sia-Raak, gemeente Groningen)

Blok, M., Hollewand, W.J. & Luttik, M. (2010). *Eindrapportage binnen- en buitenschools leren: PK in de Wijk*. Groningen: Integraal Jeugdbeleid Hanzehogeschool Groningen.

school Groningen.

Doornenbal, J. (2010). *Een integrerende studie: PK in de wijk*. Groningen: Lectoraat Integraal Jeugdbeleid Hanzehogeschool Groningen.

Geveke, C.H. & Reinders, N. (2010). *Eindrapportage Voor- en Vroegschoolse Educatie: PK in de Wijk*. Groningen: Lectoraat Integraal Jeugdbeleid Hanzehogeschool Groningen.

Geveke, C.H. & Reinders, N. (2010). *Begrippenkaart VVE, stroomschema toeleiding, stroomschema screening, aanmeldbrieven*. Groningen: Lectoraat Integraal Jeugdbeleid Hanzehogeschool Groningen.

Kassenberg A. & Berg, A.M. van den (2010). *Toekomstbeelden Vensterschool Koorenspoor*. Groningen: Integraal Jeugdbeleid Hanzehogeschool Groningen.

Landman-Peeters, K.M.C. (2010). *Eindrapportage Ouderbetrokkenheid: PK in de Wijk*. Groningen: Lectoraat Integraal Jeugdbeleid Hanzehogeschool Groningen.

Wiekens, C.J. (2010). *Eindrapportage leefwereld jongeren 10-14 jaar: PK in de Wijk*.

Groningen: Lectoraat Integraal Jeugdbeleid Hanzehogeschool Groningen.

Wiekens, C.J. (2010). *Interprofessionele samenwerking in Vensterschool Koorenspoor*. Groningen: Lectoraat Integraal Jeugdbeleid Hanzehogeschool Groningen.

Innovatieprogramma Integraal Jeugdbeleid (2006-2008)

Berg, T. van den. & Schaaf, N. van der (2008). *Ouderbetrokkenheid in de brede school. Een literatuuronderzoek naar effectieve manieren om het ontwikkelingsondersteunend gedrag van ouders te stimuleren*. Groningen: Lectoraat Integraal Jeugdbeleid Hanzehogeschool Groningen.

Schnieders, J.H.A. (2008). *Het CJG in-zicht. Onderzoek naar de ontwikkeling van het Centrum voor Jeugd en Gezin in Nederland*. Groningen: Lectoraat Integraal Jeugdbeleid Hanzehogeschool Groningen.

Websites

www.taalexpert.nl
www.kindexpert.nl

Structurele samenwerkingspartners

Werkveld - onderwijs

Groningse Schoolvereniging
Kennissplatform Kindvoorzieningen
Noord-Groningen
Koninklijke Kentalis
Koninklijke Visio
Openbaar Onderwijs Groep Groningen
Openbaar Onderwijs Noordenveld
Protestants Christelijk Basis Onderwijs,
Leeuwarden
Regionaal Expertisecentrum Noord
Nederland - cluster 4
Regionaal Opleidingscentrum Alfa
College Groningen
Regionaal Opleidingscentrum
Noorderpoort Groningen
Stichting Openbaar Onderwijs Oost
Groningen
Stichting Katholieke Onderwijs Centrale
Groningen
Stichting Openbaar Onderwijs
Marenland
Vereniging voor Christelijk Primair
Onderwijs Noord-Groningen
Vereniging Christelijk Onderwijs
Groningen

Werkveld - overige

Beatrixoord
Bètapunt Noord
Bureau Jeugdzorg Groningen
COP groep
Elker
Federatie van Nederlandse Audiologische
Centra
GGD Groningen
Huis voor de Sport Groningen
Kinderopvang Humanitas
Kinderpraktijk Groningen
KINDwijzer
Logopediepraktijk Huizumerpoort
Maatschappelijke & Juridische
Dienstverlening
Martini Ziekenhuis
Nederlandse Vereniging voor Logopedie en
Foniatrie
SIMEA
Stichting Kinderopvang Stad
Groningen
Vereniging van Ouders van
Couveusekinderen
Verian

Lokale overheden

Gemeente Achtkarspelen
Gemeente Assen
Gemeente Delfzijl
Gemeente Emmen

Gemeente Groningen
Gemeente Leeuwarden

Kennisinstellingen

APS
C4Youth
Cedin
Child Care International
CMO Groningen
Erasmus Universiteit Rotterdam
ExpertisePunt Ouderbetrokkenheid
Hogeschool Utrecht
Hogeschool van Amsterdam
Inholland
Movisie
Nederlands Centrum
Jeugdgezondheid
Nederlands Jeugdinstituut
NHL Hogeschool
Onderwijsraad
Oberon
OCRN
Pynter
Radboud Universiteit Nijmegen
Rijksuniversiteit Groningen
Sardes
Saxion
TalentenKracht
Timpaan Onderwijs Advies &
Consultancy
Universitair Medisch Centrum Groningen

Universiteit Leiden
Universiteit Utrecht
Universiteit van Amsterdam
Vrije Universiteit Amsterdam
Vyvoj
Windesheim

Subsidieverstrekkers

Centre of Expertise Healthy Ageing,
Hanzehogeschool Groningen
Het Kinderopvangfonds
Platform Bèta Techniek
School aan Zet
Stichting Innovatie Alliantie
ZonMw

Colofon

Redactie

Jeannette Doornenbal,
Annelies Kassenberg, Herman Veenker

Eindredactie, vormgeving en productie

Verhalen van het Noorden

Illustraties

Gemaakt door kinderen van basisscholen uit
Groningen

Groepsfoto

Pepijn van den Broeke

Drukwerk

Koninklijke Van Gorcum bv

Uitgave

Lectoraat Integraal Jeugdbeleid
Hanzehogeschool Groningen
September 2014

U kunt gratis extra exemplaren van dit
boekje aanvragen. Mail daarvoor uw
gegevens aan lectoraatijb@org.hanze.nl of
download het boekje op
www.hanze.nl/lectoraatintegraaljeugdbeleid.

share your talent. move the world.